

HB

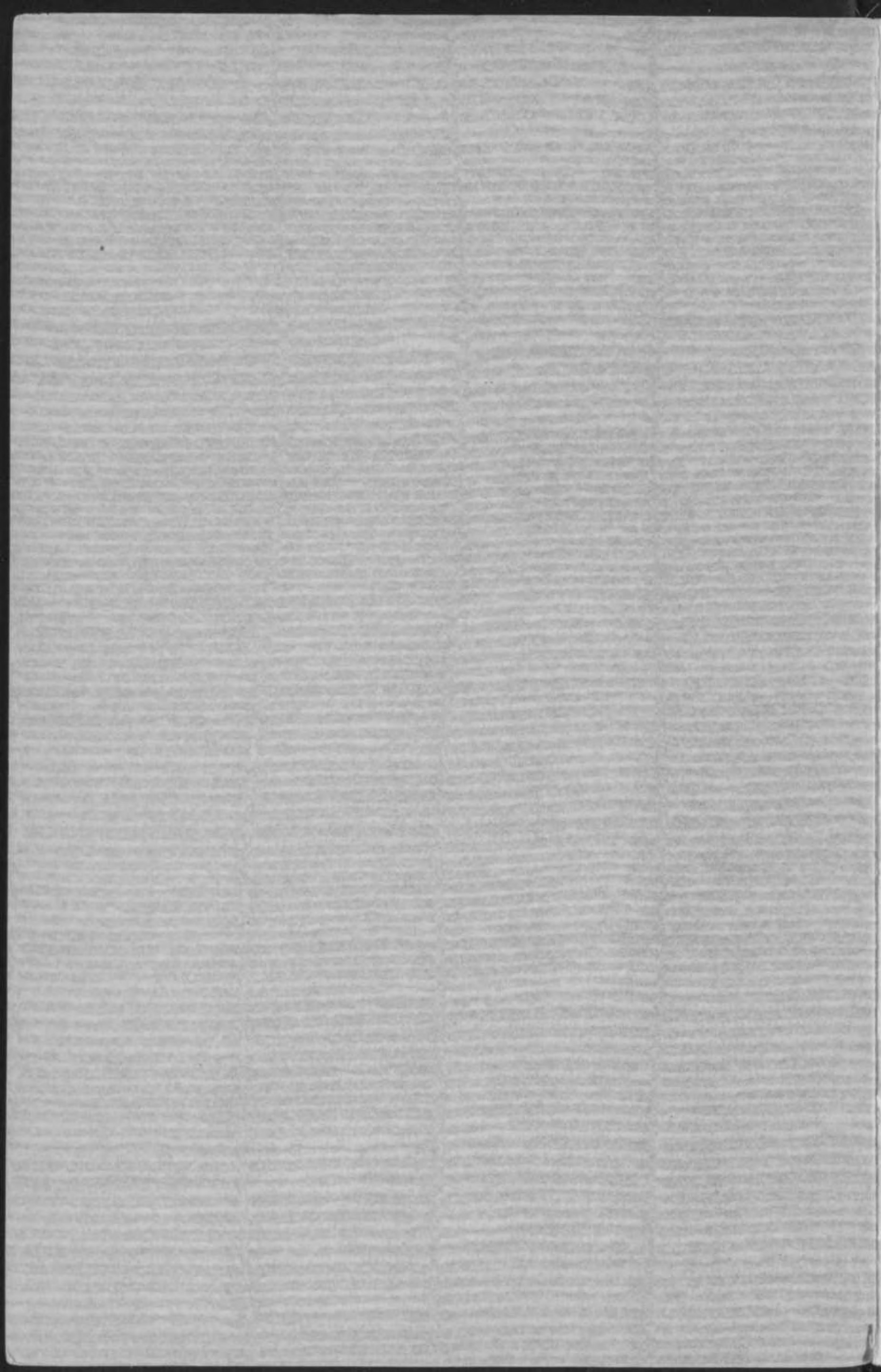
4 xx

9200 D 4

11431

Het Conflict van Heutsz- van Daalen

Toelichtende Bescheiden uit de
nalatenschap van Generaal van Daalen,
uitgegeven in opdracht van zijn kinderen

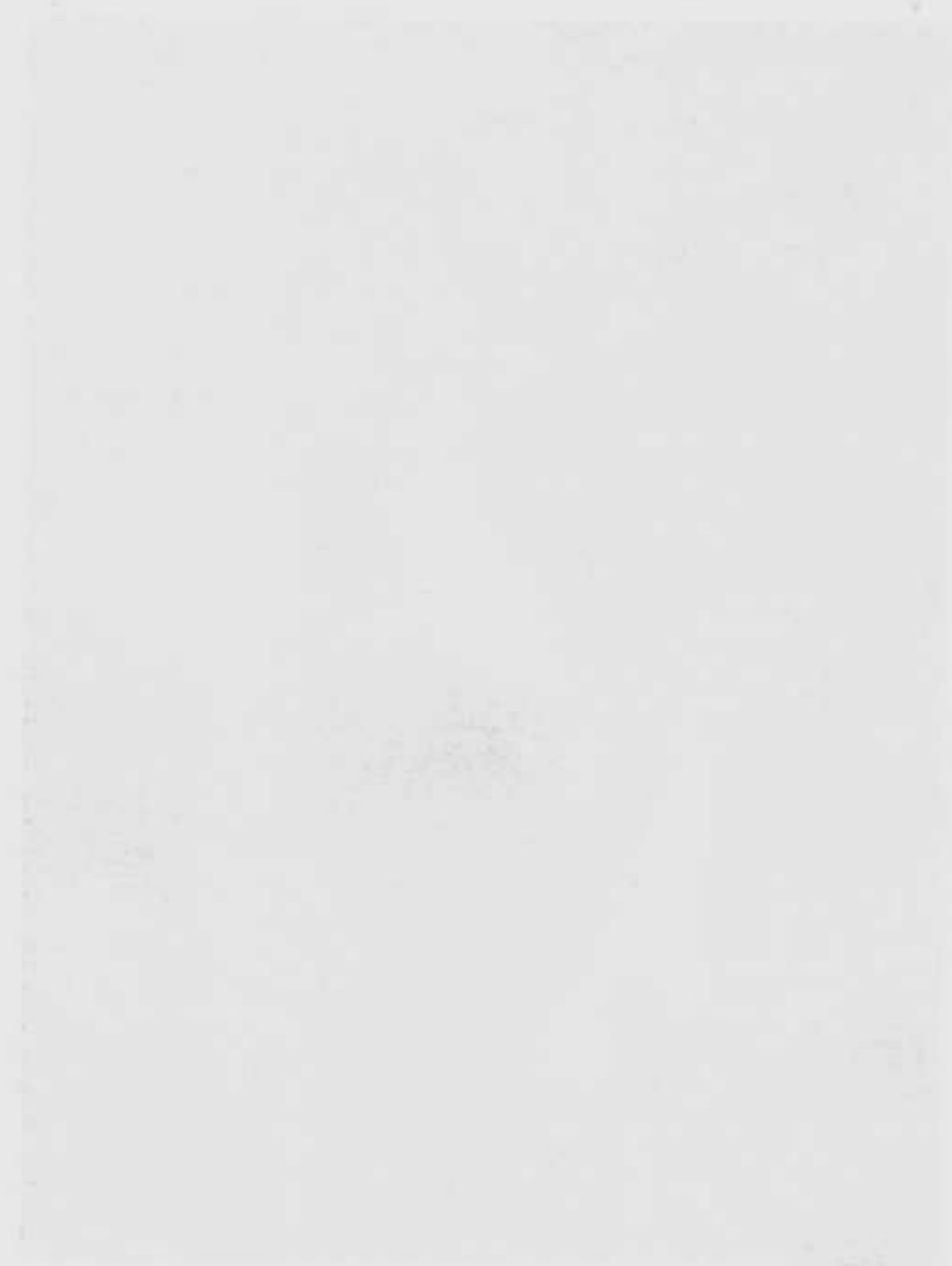

Het Conflict van Heutsz- van Daalen

Toelichtende Bescheiden uit de
nalatenschap van Generaal van Daalen,
uitgegeven in opdracht van zijn kinderen

*Aan zijn vrouw, onze moeder :
Christine Elisabeth Van Daalen
geb. De Lang Evertsen*

Aan zijn vrouw, onze moeder:
Christine Elisabeth Van Daalen
geb. De Lang Evertsen

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY
OF THE
UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE

INLEIDING.

Korte levensbeschrijving van

Luitenant-Generaal Gotfried Coenraad Ernst van Daalen.

GOTFRIED COENRAAD ERNST VAN DAALEN werd op 23 Maart 1863 geboren als zoon van Kapitein GOTFRIED COENRAAD ERNST VAN DAALEN en JACOBA WILHELMINA WEIJERGANG.

Hij bezocht de Koninklijke Militaire Academie te Breda en werd in 1883 benoemd tot tweede-luitenant der Artillerie O. I. L. Na een jaar de 1ste Afdeeling Krijgsschool (vroegere Applicatie-School) te Breda te hebben gevolgd, vertrok hij naar Indië om te worden ingedeeld bij zijn wapen, waarbij hij zoowel te Atjeh als elders tot medio 1891 dienst deed, om vervolgens naar Nederland te vertrekken en de algemeene krijgskundige studiën van de 2de Afdeeling Krijgsschool te 's-Gravenhage bij te wonen. Inmiddels bevorderd tot eerste-luitenant, had hij zich in Atjeh bij het gevecht nabij Kota Toeankoe op zoodanige wijze onderscheiden, dat hij deswege benoemd werd tot ridder 4e klasse der Militaire Willemsorde (1889).

Tijdens zijne detachering in Nederland werd hij bevorderd tot kapitein. Einde 1894 in Indië teruggekeerd, deed hij gedurende eenigen tijd dienst bij verschillende onderdeelen van het Indische Leger en werd medio 1895 gedetacheerd bij het Hoofdbureau van den Generalen Staf, om weldra daarbij voor goed te worden overgeplaatst en in 1896 naar Atjeh te worden gedirigeerd, waarna hij in 1897 werkzaam gesteld werd bij den gewestelijken staf aldaar. Opnieuw onderscheidde VAN DAALEN zich bij de krijgsverrichtingen en werd hem wegens moedig gedrag de Eeresabel met het gebruikelijke opschrift toegekend, weldra gevolgd door zijne bevordering tot ridder 3e klasse der Militaire Willemsorde (1898). Na eenigen tijd als Chef van den Staf in de 3e Militaire Afdeeling

te Soerabaja werkzaam te zijn geweest, volgde zijne overplaatsing bij het korps Maréchaussée te voet in Atjeh (1899) en werd hij belast met het onderhouden der politieke aanrakingen met hoofden en bevolking in het gebied, gelegen in den omtrek van Seulimeum (afdeeling Groot-Atjeh).

Als zoodanig was hij gedurende anderhalf jaar met vrucht werkzaam.

In dit tijdsverloop maakte hij een zesweeksche excursie met een maréchaussée-colonne door het onbekende hoogland van Atjeh, van Meulaboh naar Boven-Wojlah, Anoë, Geumpang, Tangsé naar Pidië. Toen volgde zijne buitengewone bevordering tot majoor wegens uitstekende militaire verrichtingen en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten. Tegelijkertijd werd bepaald dat hij bij den Generalen Staf zou blijven geplaatst (1901). Gedurende eenige maanden treedt hij nu op als waarnemend controleur in Pidië, gedurende welk tijdsverloop hij werd belast met het bevel over een maréchaussée-colonne tot achtervolging van den pretendent-sultan in het Gajoland.

In 1902 werd hem de waarneming opgedragen van de betrekking van Assistent-Resident der Onderhoorigheden van Atjeh.

In 1903 werd hij hiervan eervol ontheven en bevorderd tot luitenant-kolonel. Hij bleef bij den Generalen Staf en werd belast met de politieke aanrakingen met hoofden en bevolking van de Gajo- en Alaslanden en het voorbereiden van een permanente vestiging aldaar. Hier wist Overste VAN DAALEN zich opnieuw te onderscheiden, zoowel door zijne politieke gedragslijn als door zijne militaire bekwaamheden.

In Februari 1904 ondernam hij den veelbesproken tocht door de genoemde landen, waarvan hij vijf maanden later terugkeerde. Wegens zijn beleidvol en moedig optreden bij dezen tocht werd hij telegrafisch bevorderd tot Commandeur in de Militaire Willemsorde, eene onderscheiding die slechts weinige hebben genoten.

Overgeplaatst bij het Hoofdbureau van den Generalen Staf werd Overste VAN DAALEN door de Indische Regeering met den Resident DE ROOY in een commissie benoemd om voorstellen te doen nopens bestuursinrichting en militaire bezetting in de Zuidelijke en Oostelijke afdeeling van Borneo, in verband met aldaar heerschende onlusten. Deze opdracht had tot resultaat, dat het verzet aldaar gebroken is geworden, dank zij het optreden van eenige brigades maréchaussée onder Luitenant CHRISTOFFEL.

Vervolgens werd hij in Mei 1905 aangewezen om op te treden als Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden.

Opnieuw werd VAN DAALEN onderscheiden door de buitengewone bevordering tot kolonel, ter belooning van buitengewone militaire talenten, gebleken uit daden, gepaard aan uitstekenden dienstijver en loffelijk gedrag (Juli 1905). In Mei 1907, dus in den tijd van zijn optreden als Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, werd hij bevorderd tot generaal-majoor.

Gedurende drie jaren bekleedde hij het gouverneursambt. Toen heeft Generaal VAN DAALEN gemeend zijn ontslag uit die positie te moeten vragen ¹⁾, waar hem bleek dat er nopens de te volgen politieke gedragslijn verschil van inzicht bestond tusschen de Indische Regeering (d.i. Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ, voormalig Gouverneur van Atjeh) en hem. Dit ontslag werd hem

¹⁾ VAN DAALEN meende ontslag te moeten nemen, nadat van de zijde der Indische Regeering ernstige kritiek op zijn bestuur was uitgeoefend en ingrijpende maatregelen waren genomen. VAN DAALEN, die orde had gebracht in Atjeh, en daar naar zijn beste weten het stelsel van zijn voorganger VAN HEUTSZ had toegepast, gevoelde zich diep gegriefd door de gedragslijn van hoogerhand. Een reeks anonieme artikelen, in de Avondpost verschenen en gericht zoowel tegen den persoon van VAN DAALEN als tegen diens bestuur, was door eenige politieke personen gebruikt geworden om van uit Nederland drang uit te oefenen op den gouverneur-generaal, opdat in Atjeh een ander beleid zou worden gevolgd of om, euphemistisch uitgedrukt, het stelsel weliswaar te blijven volgen, doch dit op geheel andere wijze in toepassing te brengen. Een smaadschrift, als politiek wapen gebruikt, is derhalve de aanleiding van den val van VAN DAALEN geweest.

Over het algemeen mag worden gezegd, dat bij nader bekend worden der feiten de persoon van VAN DAALEN niet heeft geleden. Hetgeen men op het beleid van VAN DAALEN meende te moeten aanmerken, viel eigenlijk terug op de Indische Regeering, die hem als krachtige persoonlijkheid in die verantwoordelijke positie gewenscht en gebracht had. Immers men wist wat men aan VAN DAALEN had en dat hij met Kitchenier-achtige gestrengheid in Atjeh zou optreden. En daarom was het zeer onoordeelkundig van die regeering om het ontslag nog grievender te doen zijn door VAN DAALEN zonder meer te doen aftreden en bij hetzelfde besluit zijn opvolger te benoemen onder bijzondere dankbetuiging voor in vorige betrekking bewezen diensten.

Uit den aard der zaak heeft de pers zich met deze aangelegenheid langdurig bezig gehouden. Verschillende bladen, met de Atjehsche toestanden beter bekend, hebben VAN DAALEN de hand boven het hoofd gehouden en de regeering verweten, hem om politieke redenen als zondebok te hebben gebruikt.

Achterafgezien heeft een en ander de loopbaan van VAN DAALEN niet

verleend en enkele maanden later vertrok hij met een jaar verlof naar Europa, wegens langdurigen dienst²⁾.

Tijdens zijn verlof bevorderd tot luitenant-generaal werd hij, teruggekeerd in Indië, in October 1909 benoemd tot Chef van den Generalen Staf en werd hem in 1910, na het overlijden van Luitenant-Generaal VAN DER WILLIGEN, tijdelijk het bevel over het Indische Leger opgedragen. Definitief werd hij tot Commandant van het Leger en Chef van het Departement van Oorlog aangewezen in Juli 1910, en kwam hij aldus op de plaats die hem door verdienste en kennis geheel toekwam. Enkele weken later ontving hij een nieuwe onderscheiding, namelijk zijne benoeming tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

De hoogste militaire positie van Legercommandant en Chef van het Departement van Oorlog heeft hij bekleed tot 2 April 1914, toen hij, ingevolge gedaan verzoek, eervol uit 's lands dienst werd ontslagen met behoud van aanspraak op pensioen en onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem den lande bewezen.

Als Legercommandant is zijn eerste werk geweest het krachtig herstellen van de verslachte krijgstucht, hetgeen hem volkomen is gelukt. Met ijzeren hand wist hij de discipline te handhaven. Voorts was zijn streven gericht op verhooging van de weermacht van het leger door versterking, deugdelijke organisatie, doelmatige opleiding en training en deugdelijke aanvoering van het veldleger. Verder was hij bedacht op verbetering van de positie van den militair.

Verschillende zijner wenschen zijn niet in vervulling gegaan. VAN DAALEN heeft dit gememoreerd in zijn afscheidsrede bij de overgave van het legerbevel, waartoe de militaire autoriteiten ten

benadeeld. Te bevoegder plaatse in het moederland heeft men hem verzocht in den militairen dienst te blijven en werd hij voor de benoeming tot luitenant-generaal voorgedragen. Door de Koningin werd hem opgedragen om deel uit te maken van een gezantschap, dat namens Hare Majesteit den toenmaligen Keizer van Duitschland te Kleef moest begroeten.

²⁾ De Europeesche ingezetenen van Atjeh en Onderhoorigheden, van meening zijnde dat VAN DAALEN door de Indische Regeering herhaaldelijk was gegriefd en deze hem op unfaire wijze noopte ontslag te vragen, boden hem in 1909 een eeredegen aan als blijk van hulde, vergezeld van een oorkonde, waarin de verdiensten van VAN DAALEN voor Atjeh en Onderhoorigheden worden gememoreerd. Wellicht geschiedde dit tevens als protest tegen de wijze waarop het door VAN DAALEN gevraagde ontslag als Gouverneur van Atjeh aan hem is verleend geworden.

paleize³⁾ waren ontboden. Bij die gelegenheid heeft de nieuw opgetreden Legercommandant, Generaal-Majoor MICHELSSEN, VAN DAALEN geschetst als de man, aan wien het Indische Leger veel dank verschuldigd is en wiens heengaan voor dat leger een groot verlies beteekende. Hij constateerde voorts, dat *de uitstekende daden te velde verricht door Van Daalen, al mochten die in zeldzame gevallen zijn geëvenaard, door geen der vele roemrijke aanvoerders van het leger zijn overtroffen* geworden en dat in de Indische Krijgsgeschiedenis VAN DAALEN's naam steeds zal blijven voortleven als die van den „chevalier sans peur et sans reproche” bij uitnemendheid.

Als Chef van den Generalen Staf heeft VAN DAALEN de exploratie van Nieuw-Guiné aangevangen en deze als Legercommandant krachtig voortgezet.

Behalve de reeds vermelde decoratiën geworden VAN DAALEN het onderscheidingsteeken voor langdurigen Nederlandschen dienst als officier en het Eereteeken voor belangrijke krijgsverrichtingen: 1893—1896 Atjeh; 1896—1900 Atjeh; 1901—1905 Atjeh; 1904 Gajo- en Alaslanden; 1906—1910 Atjeh. Voorts is hij, deel uitmakende van een gezantschap, dat namens de Koningin den toenmaligen Keizer van Duitschland in 1909 te Kleef begroette, door dezen benoemd geworden tot ridder 1ste klasse (grootkruis) der Orde van de Kroon van Pruissen.

In het vorenstaande is een overzicht gegeven van de militaire loopbaan van Luitenant-Generaal VAN DAALEN, waarvoor voornamelijk als bronnen hebben gediend de mutatiën van het militaire stamboek. Voor meer bijzonderheden, zooals ten aanzien van zijn gouverneurschap van Atjeh, moge worden verwezen naar de zeer waardeerende beschrijving van de loopbaan van den generaal, verschenen in de Indische Gids 1914 (1ste deel, blz. 309—322) van de hand van den toenmaligen hoofdredacteur E. A. A. VAN HEEKEREN.

Ten slotte zij nog vermeld dat VAN DAALEN, toen hij als Assistent-Resident der Gajo- en Alaslanden werkzaam was, eene volledige verzameling ethnographica dier gewesten aan 's Rijks Ethnographisch Museum ten geschenke heeft gegeven.

Eene dergelijke volledige verzameling is zijnerzijds ook aan het

³⁾ Toenmalige ambtswoning van den Legercommandant. Thans is deze ingericht voor gebouw ten dienste van den Volksraad.

Bataviaansch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen toegezonden. Deze vereeniging achtte de verzameling van zoo groot belang, dat zij hem tot eerelid heeft benoemd.

Ook in de paardenfokkerij stelde hij groot belang. Door zijn toedoen werden ter verbetering van het inlandsche paardenras dekhengsten-stations in het Gajo-land opgericht.

Aan een Engelsche expeditie, die op het eiland Nieuw-Guiné naar de Mimika-rivier en het Sneeuwgebergte trok, verstrekke hij belangrijke inlichtingen en zorgde dat van regeeringswege een militaire dekking werd gegeven.

Het aftreden van den Generaal VAN DAALEN als Gouverneur van Atjeh is het gevolg geweest van een conflict met den Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ.

Over dit conflict is bereids veel geschreven. Toch is de kern ervan nog steeds niet opgehelderd. De reden hiervan ligt in de houding van den eenige, die over de daartoe noodige gegevens beschikte. VAN DAALEN zelf heeft zich te veel soldaat en te fier gevoeld, om zich zelf in het openbaar te verdedigen tegen het hem aangedane onrecht. Hij heeft hooghartig gezwegen.

Thans, nu deze gebeurtenissen geheel tot het verleden behooren, hebben zijne kinderen het een plicht van piëteit jegens de nagedachtenis van hun vader geacht, door openbaarmaking van de noodige bescheiden uit zijn nalatenschap het juiste licht te werpen op deze belangrijke episode van de Atjeh-Geschiedenis.

Wij publiceeren hier een aantal brieven uit de jaren 1907, 1908, 1909, welke allen ten nauwste verband houden met de tusschen deze beide hoge functionarissen gerezen kwestie en die het mogelijk maken een onpartijdig oordeel te vellen over de door den toenmaligen Gouverneur-Generaal J. B. VAN HEUTSZ tegenover den toenmaligen Civielen en Militairen Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, den Generaal G. C. E. VAN DAALEN aangenomen houding.

Waar noodig zijn deze brieven door ons gecommentarieerd, teneinde het verband tusschen een en ander zoo duidelijk mogelijk naar voren te brengen.

Het conflict ontstond in het laatst van het jaar 1907 en bereikte zijn hoogtepunt met de verschijning van het Atjeh-rapport in het begin van het jaar 1908. Bij Gouvernementsbesluit van 4 Mei 1908 werd aan Generaal VAN DAALEN op zijn verzoek eervol ontslag verleend als civiel en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden en in zijn plaats benoemd de luitenant-kolonel H. N. A. SWART, civiel en militair gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden. Daarmede was dit trieste hoofdstuk van de Atjeh-geschiedenis ambtelijk-officieel afgesloten.

De houding van Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ heeft niet kunnen verhinderen dat aan Generaal VAN DAALEN, na zijn terugkeer in het moederland, te bevoegder plaatse verzocht werd in den militairen dienst te blijven, en werd hij bovendien voorgedragen voor de benoeming tot Luitenant-Generaal. Ruim een jaar na zijn vertrek van Atjeh werd hij na het overlijden van den Heer VAN

DER WILLIGEN benoemd tot Commandant van het Nederlandsch-Indische Leger en Chef van het Departement van Oorlog.

De taak welke wij ons bij de samenstelling van dit werk gesteld hebben heeft een tweeledig doel:

primo: om de geschiedschrijvers — en daaronder hen, die zich bezighouden met onze overzeesche gewesten en meer speciaal met de geschiedenis van Atjeh — in staat te stellen zich een zuiver beeld te vormen van de verstandhouding tusschen den Gouverneur-Generaal en Generaal VAN DAALEN;

secundo: recht te laten wedervaren aan de nagedachtenis van een der grootste en grootmoedigste zonen des lands, die, toen verguizing als gevolg van politieke intrigue en jalousie de *métier* zijn deel werden, te trotsch was om zich tegenover al de over hem uitgestrooiden laster te verdedigen.

De redenen die Generaal VAN DAALEN noopten ontheffing te vragen uit zijn ambt van civiel- en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden zijn gelegen in de verschijning in 1908 van het rapport over de door den toenmaligen Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ in het laatst van 1907 gehouden enquête naar den toestand in Atjeh. Het initiatief tot het houden van deze enquête moet niet gezocht worden bij den Gouverneur-Generaal, maar vond zijn oorzaak in een reeds gedurende geruimen tijd gevoerde pers-campagne in enkele Indische bladen tegen het bestuursbeleid van Generaal VAN DAALEN. Deze campagne ware door Generaal VAN DAALEN te voorkomen geweest, wanneer hij evenals zijn voorganger Generaal VAN HEUTSZ zulks deed, aan de correspondenten der dagbladen gelegenheid had willen geven inzage te nemen van de journalen der civiele gezaghebbers en hen in het algemeen inlichtingen had willen verstrekken over den toestand en den gang van zaken in het door hem bestuurd gewest. Door het regelmatig ontvangen van de correspondenten der dagbladen kreeg Generaal VAN HEUTSZ over het algemeen fatsoenlijker en *juister* artikelen dan Generaal VAN DAALEN¹⁾.

De correspondenten der dagbladen, verontwaardigd over het besluit van Generaal VAN DAALEN om hen geen inzage der journalen meer toe te staan, voerden van toen af een unfairen strijd tegen den gouverneur, voornamelijk door het lanceeren van onjuist-

¹⁾ Lees hiervoor den brief van Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ aan Generaal VAN DAALEN, dato 5 October 1907, 3de al. van onderen. (Zie blz. 16).

heden, of, zoo hunne berichtgeving al eenige waarheid bevatte, door het in sterke mate overdrijven van feitjes en feiten, zoodat men in Indië zoowel als in het moederland den indruk moest krijgen, dat Generaal VAN DAALEN zijn taak als civiel- en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden al zeer slecht vervulde.

Deze perscampagne had tot gevolg, dat enkele leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal vragen stelden aan den Minister van Koloniën, die deze ter beantwoording endosseerde aan den Gouverneur-Generaal.

Dit was de aanleiding tot het persoonlijk onderzoek naar den stand van zaken in Atjeh.

Teneinde den lezer in staat te stellen zich eenigermate te oriënteren in de private verhouding — als natuurlijk gevolg van de reeds jarenlange bestaande ambtelijke verhouding — tusschen den Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ en Generaal VAN DAALEN, laten wij thans een paar brieven volgen, door den Gouverneur VAN HEUTSZ aan Generaal VAN DAALEN geschreven in het laatst van het jaar 1907.

Buitenzorg.

Waarde Van Daalen,

Het tegenwoordige Ministerie, dat uiteraard zwak is omdat het in de Kamer feitelijk geen meerderheid heeft, moet daardoor zoo-veel mogelijk alle Kamerleden te vriend houden; vandaar dat het o.a. voortdurend zoo buitengewoon veel notitie neemt van allerlei onzin in de dagbladen van anonyme schrijvers.

Nu schrijft de Minister van Koloniën mij weer particulier uit Wiesbaden :

„In een correspondentie van de Sumatra Post uit Atjeh, die in de N. Rott. Courant van Dinsdag 13 Augustus, Avondblad, was overgenomen, wordt betoogd dat de overvallen van den laatsten tijd een gevolg zijn van de invoering der belastingen in de Onderhoorigheden en van het feit, dat de doortrekkende troepen hetgeen zij voor hunne voeding nemen, niet altijd voldoende vergoeden, ja soms het zelfs in het geheel niet vergoeden. Wat de belastingen betreft wordt gezegd, dat de invoering niet voldoende voorbereid werd, dat blijkens een journaal van een nieuw opgetreden gezaghebber er te weinig in de kampongs met de bevolking en de hoof-

den gesproken werd en dat er wel instructie wordt gegeven om de heerendiensten te verminderen, maar dat het geven van instructies en de uitvoering daarvan nog ver van elkander liggen. Indien de correspondent juiste mededeelingen doet, wat ik natuurlijk niet weet, zou dit alles zeer te betreuren zijn. Het spreekt van zelf dat bij de behandeling der begrooting deze zelfde opmerkingen ook zullen worden gemaakt en ik moet ze dan behoorlijk goed kunnen beantwoorden en wederleggen.

Ik schreef naar het Ministerie met opdracht om officieel ter zake inlichting te vragen; ik hoop dat men dat spoedig zal doen.

Maar in ieder geval vertrouw ik dat U mij niet alleen officieel, maar ook in een particulieren brief tijdig de gewenschte inlichtingen zult willen geven.

Daar begin November de begrooting begint, moet uw brief 1 October uiterlijk worden verzonden om mij tijdig te bereiken. Het is dringend noodig dat ik met argumenten en met duidelijke blootlegging van den toestand de Kamer op de hoogte zal kunnen stellen. Ik zou dan ook willen weten waaraan U de meerdere overvallen van den laatsten tijd toeschrijft. Werkelijk, met algemeenheden kan men te dezer zake geen bevredigend antwoord geven en het is daarom, dat ik U hiermede zoo uitvoerig moet lastig vallen. De heer VAN KOL zal natuurlijk betoogen dat hij verleden jaar terecht gewaarschuwd heeft dat de heerendiensten niet zouden worden verminderd. Welnu, ik moet daarop kunnen antwoorden. Men moet begrijpen dat de Indische Regeering met haar Atjeh-politiek den waren weg bewandelt en dat wij werkelijk met de pacificatie vooruit gaan."

Weest gij nu zoo goed mij per omgaande zoo volledig mogelijk te schrijven wat ik den Minister over een en ander op dat couranten-geleuter antwoorden kan.

Met vriendelijken groet,

G. d. U.

(w. g.) J. B. VAN HEUTSZ.

Deze brief was niet gedateerd. Echter kan worden aangenomen dat hij werd geschreven in September 1907.

Buitenzorg, 5 October 1907.

Waarde Van Daalen,

Uw uitvoerig schrijven met de door den Minister gevraagde inlichtingen, gedagteekend Koeta Radja 18 September j.l., ontving ik in goede orde per „Willem III”, die Zaterdag 28 September te Priok aankwam. Ter beantwoording van den aanvang en het slot van uwen brief het volgende:

Gij moet U in het geheel niet laten ontstemmen door onaangename brieven van het Legerbestuur. Het schrijven van dergelijke brieven schijnt daar traditie te zijn. Zoolang ik jonger was dan de Legercommandant, dus in 1898, 1899 en 1900, ontving ik ze ook, en zoolang ik jonger was dan de chef van het wapen der Infanterie matigde ook deze zich aan om mij nu en dan onhebbelijke brieven te sturen. Die van den chef van het wapen (generaal STEMFOORT, voor wien ik groote minachting voelde) weigerde ik niet alleen te beantwoorden, maar zelfs ze te accepteren en zond ze daarom in originele terug aan het adres van den Legercommandant (Kabinet), om er verder mede te handelen zooals Z. E. zou goedvinden.

Een zeer onhebbelijke brief van den Legercommandant zelf (VII Afdeeling D.V.O. BEEGER) moet gedateerd zijn van September of begin October 1899 en moet zich nog in het Atjeh-archief bevinden. Ik was toen juist opgeroepen naar Batavia en kreeg daardoor den aan mij eigenhandig geadresseerden brief in handen te Batavia. Het ging over optreden in de Onderhoorigheden op eigen gezag zonder er eerst het Legerbestuur in gekend te hebben, zooals destijds art. 17 van mijne Instructie voorschreef. Over dat optreden in Pidië en elders waren al meer onaangename brieven met den Legercommandant gewisseld, door mij steeds min of meer ironisch of satiriek beantwoord. De bewuste brief zond ik, na mijne terugkeer te Atjeh (November of December 1899) in afschrift aan den G.G. met het verzoek (feitelijk den eisch) om art. 17 der Instructie te wijzigen in een door mij aangegeven zin. Licht die stukken maar eens uit uw archief, dan zult ge de overtuiging krijgen, dat het weinig zin en zeker geen nut heeft om U aan die onhebbelijkheden (gebrek aan beschaafden toon) te ergeren. Loopt het te erg, dan kunt ge mijn voorbeeld volgen en U tot den G.G. wenden. Zoo heb ik op dit oogenblik eene correspondentie

met het legerbestuur over de conduite van den Kapitein-kwartiermeester MUSCH, waarin Gij van mij gelijk krijgt ten opzichte van het standpunt door U ingenomen tegenover den Hoofdintendant bij uwe invulling van de conduite van dien Kapitein, welk standpunt de Legercommandant laakt.

Aan uwen naam zijt gij *verplicht* om eventueel het Legercommando te aanvaarden als H. M. U daartoe benoemt, tenzij het U mocht gaan als mij en men U aanzocht om met den rang van Luitenant-Generaal en het daaraan verbonden inkomen te Atjeh te willen blijven. In dit geval is m.i. blijven te Atjeh plicht.

Van praatjes van snaterende Kamerleden moet ge U allerminst iets aantrekken en dat de tegenwoordige Minister daar steeds op ingaat is een gevolg van zijn vrees voor de Kamerleden en kan alleen *tegen zijn karakter* getuigen. Gij en ik staan daar boven, moeten ons daar boven vèr verheven achten en blijven achten.

Over Atjeh had ik al herhaaldelijk particuliere correspondentie met den tegenwoordigen Minister en schreef ik hem o.m. reeds in April 1906 als antwoord op door hem gedane vragen:

„Als intusschen sommige leden van de Staten-Generaal vermeenen dat zij het beter weten dan VAN DAALEN en ik, dan moeten zij maar ronduit eene motie van wantrouwen in ons beleid stellen. En VAN DAALEN en ik zullen dan gaarne onze taak neerleggen en dan kan Nederland opnieuw beginnen met de *onderwerping* van Atjeh of met *terugtrekken* aan den leiband van de tegenwoordige marktschreeuwers.”

Onaangenaam dienen en gebrek aan waardeering van hoogerhand mag voor U alleen dan een reden zijn om de bijl er bij neer te leggen, als een en ander U wordt aangedaan door machthebbers, die ge als superieur in karakter en kennis erkent en op wier waardeering gij hoogen prijs stelt. Is dit *niet* het geval, dan late het U koud. Zoo heb ik altijd gedaan en doe ik nog.

Laat het dus verder geen punt van overweging bij U uitmaken of gij eventueel al dan niet het legercommando wilt aanvaarden. Blijft eenvoudig doorwerken zooals ge tot dusverre gedaan hebt en uw oordeel ronduit zeggen en schrijven, ongeacht hoe dat wordt opgenomen.

Het request van den kapitein BERETTA heb ik nog niet ontvangen. Generaal v. D. WIJCK schreef mij indertijd (ik meen toen v. D. WEIJDEN voor den Generalen Staf werd voorgedragen) dat hij BERETTA toen *niet* voordroeg, omdat deze bestemd was om kapitein

GERTH VAN WIJK als chef van den Staf te Atjeh te vervangen, zoodra deze door U zou geplaatst zijn bij de maréchaussée en tevens belast met civiel gezag, waarvoor gij hem bestemd had. Sedert vernam ik niets meer van die zaak. Als het request binnenkomt zal ik op uwe mededeeling aan het slot van uwen brief letten.

Uwe uitvoerige uiteenzetting omtrent den toestand in Atjeh heb ik reeds met de boot van Woensdag 4 October (Lloyd-boot) aan den Minister gezonden. Mijn brief aan dien staatsman lag al gereed en voegde ik bedoeld afschrift als bijlage daar aan toe.

In dien brief van mij schreef ik:

„Na ontvangst van Uw schrijven uit Wiesbaden d.d. 13 Augustus heb ik mij dadelijk bij particulier schrijven om inlichtingen gewend tot generaal VAN DAALEN, want aangezien deze niets gerapporteerd had betreffende gisting onder de bevolking in de onderhoorigheden, en evenmin omtrent het niet of onvoldoend betalen door patrouilles van door de bevolking geleverde eetwaren, geloof ik — op grond van mijne jarenlange ervaring en mijne kennis van VAN DAALEN's karakter — *niets* van die courantenpraatjes. Ik weet te goed uit welk soort inferieure kokers dergelijke artikelen gewoonlijk komen om daaraan nog waarde te kunnen hechten en VAN DAALEN's karakter is een *absolute* waarborg dat hij *zou* rapporteeren *als* daartoe aanleiding bestond. Ook zijn de beide assistent-residenten te Atjeh te degelijke menschen om op een courantenpraatje van een simpelen luitenant of een onder-officier te kunnen aannemen dat de invoering der belastingen onvoldoende zou zijn voorbereid. Volgens ontvangen bericht worden VAN DAALEN's inlichtingen mij toegezonden per „Willem III”, die 29 September te Priok arriveert en zal ik die inlichtingen in extract hierbij voegen.

Omtrent de (ook U) reeds gebleken geringe waarde aan couranten-artikelen te hechten, breng ik U in herinnering de tusschen ons reeds gevoerde correspondentie naar aanleiding van artikelen in de „Nieuwe Courant”, welker correspondent zoo bezadigd schreef en zoo zaakkundig heette te zijn. Nagenoeg alles wat hij schreef was onjuist en niet lang geleden schijnt die correspondentie in andere handen te zijn overgegaan, want de artikelen zijn *tegenwoordig* soms beneden peil. Ik lees ze dan ook niet meer. Van weinig beteekenis en grootendeels onjuist waren zelfs de artikelen van den gewezen minister CREMER over Atjeh.

Het Atjeh-beleid is bij VAN DAALEN in bekwame en krachtige

handen en het wordt, dunkt mij, hoog tijd dat snaterende Kamerleden als VAN KOL, THOMPSON, enz. eens duchtig op hun plaats worden gezet.

Invoering of verhooging van belastingen verwekt *altijd* min of meer ontevredenheid, welke zich, al naar den aard van het volk, op verschillende wijzen uit; dit geldt voor de geheele wereld en dus zeker ook voor Atjeh. Met mannen als VAN DAALEN is dit echter geen bezwaar, wel met personen als de zooeven genoemden en, achter deze aan, met het grootste deel van de Nederlanders; het is daarom dat men vroeger van Atjeh niets heeft kunnen terecht brengen, ja zelfs dat indertijd onder den G.G. PIJNACKER HORDIJK niets terecht kwam van de toen uitgezonden Flores-expeditie.

Personen als VAN KOL en consorten hebben tevens de gewoonte om een *waarschuwend* stem te verheffen als flinke maatregelen, die van kracht en zelfbewustzijn getuigen, worden voorgesteld of ingevoerd. Gebeurt er dan niets, dan houden zij later hun mond; gebeurt er wél iets, dan schreeuwen zij: „Ik heb er wel tegen gewaarschuwd, ik heb het wel gezegd, maar men wilde niet naar mij luisteren”, enz.

Voor dergelijk soort van menschen heb ik slechts een minachtend schouderophalen over.”

Uit deze aanhaling ziet ge, VAN DAALEN, dat ge U voorloopig nog niets behoeft aan te trekken van het geschreeuw en gesnater van de vele stuurlui aan den wal *in* en buiten de Staten-Generaal, en ook niet van de anonieme courantenschrijvers.

In mijn tijd te Atjeh gaf ik aan de correspondenten van fatsoenlijke — althans fatsoenlijk heetende — dagbladen gelegenheid om inzage te nemen van de journalen der civiele gezaghebbers. Daardoor kende ik de meeste correspondenten en kreeg over 't algemeen fatsoenlijker en juister artikelen dan gij thans. Als gij dus — zooals ik vernam — die methode hebt afgeschaft, dan geloof ik dat het aanbeveling verdient ze weer in te voeren als het eenige middel om eenigen invloed ten goede op de couranten-artikelen uit te oefenen.

En hiermede voorloopig weer basta.

Met hartelijke groeten, ook aan Mevrouw het beste toegewenscht door

G. d. U.

(w. g.) J. B. VAN HEUTSZ.

Deze beide brieven wijzen op een zeer goede, ja zelfs intieme verstandhouding tusschen den Landvoogd en Generaal VAN DAALEN. In den laatsten brief geeft de Gouverneur-Generaal zelfs onomwonden te kennen, zich met zijn geheele persoonlijkheid te scharen aan de zijde van Generaal VAN DAALEN. Tegenover den Minister van Koloniën dreigt hij zelfs met heengaan van hem en Generaal VAN DAALEN, waaraan hij de conclusie vastknoopt dat Nederland dan opnieuw kan beginnen met de onderwerping van Atjeh. Hij neemt het tegenover den Minister op voor den persoon van Generaal VAN DAALEN, omdat diens karakter voor hem een absolute waarborg is.

Het is daarom te meer onverklaarbaar dat dezelfde Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ een half jaar later tegenover Generaal VAN DAALEN een houding aannam, die het voor dezen onmogelijk maakte zijn ambt van civiel- en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden langer te blijven vervullen. Maar wie in den loop der jaren de antecedenten van Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ heeft leeren kennen, kan weten dat deze weinig-karakter-vaste man steeds rekening hield met de publieke opinie, dat hij bij al zijn daden, hoezeer formeel ook in overeenstemming met zijn ambtsplichten, zich toch altijd de vraag voorlegde: „Wat zegt „men” ervan?” Die „men”, dat waren de leidende koloniaal-politieke figuren in het moederland en daarboven de Minister van Koloniën¹⁾. En daarmee zou dan ook de reden zijn verklaard waarom hij in den tijd, toen hij civiel- en militair gouverneur van

¹⁾ Hoewel geen verband houdende met de zaak welke ons tot het schrijven van dit boekje heeft gebracht, moge ter illustratie van het wankel karakter van den heer VAN HEUTSZ worden verwezen naar een brochure van de hand van den gepensionneerden Generaal-Majoor K. VAN DER MAATEN, getiteld: „Z. E. de oud-Gouverneur-Generaal J. B. VAN HEUTSZ en de Defensie van Nederlandsch-Indië”, waarin de schrijver er den oud-Gouverneur-Generaal v. H. een verwijt van maakt dat hij kort voor zijn aftreden als G.-G. de Regeering sterk heeft ontraden de Indische bevolking den militieplicht op te leggen, terwijl hij enkele jaren daarna, in een te Amsterdam gehouden buitengewone vergadering van den Bond van Vrije Liberalen zeer sterk heeft aangedrongen op invoering van militieplicht voor Nederlandsch-Indië. Als plausibele reden voor deze veranderde zienswijze kan gelden de omstandigheid dat zijn schoonzoon, de toenmalige Overste v. D. WEIJDEN, een schema voor de defensie van N. I. had ontworpen en dat de heer v. H. met zijn betoog het plan van zijn schoonzoon naar voren wilde schuiven, in de hoop dat de Regeering den ontwerper van het plan ook de uitvoering ervan zou opdragen.

Atjeh was, er prijs op stelde een „goede pers” te hebben en daartoe regelmatig de correspondenten der bladen ontving, teneinde hen de noodige inlichtingen te verstrekken. Dat deze inlichtingen vaak het karakter droegen van „Potemkinsche dorpen”, is blijkbaar nooit tot die correspondenten doorgedrongen.

Maar toen Generaal VAN DAALEN als civiel- en militair gouverneur van Atjeh optrad en reeds dadelijk brak met de gewoonte om de correspondenten der bladen te ontvangen, gingen deze zelf op onderzoek uit. En toen zij de zaken anders bevonden dan hen vroeger door den heer VAN HEUTSZ gezegd was, vonden zij hierin gereede aanleiding Generaal VAN DAALEN te treffen, omdat deze hen niet zoo welwillend behandelde als zijn voorganger.

Nog vóór de verschijning van het rapport deed zich voor Generaal VAN DAALEN een wel zeer pijnlijk geval voor, waardoor hij toen reeds zich verplicht achtte ontheffing uit zijn ambt te verzoeken. Indien het rapport hem eenige satisfactie had gegeven, zou hij stellig wel op zijn besluit zijn teruggekomen, maar toen hem bleek dat de Gouverneur-Generaal op tal van punten hem wilde beknotten in zijn taak als civiel- en militair gezaghebber, het rapport bovendien tal van onjuistheden bevatte, en op verschillende punten sterk was overdreven, was het hem niet langer mogelijk zijn taak naar behooren te blijven vervullen.

Tijdens het onderzoek van Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ, in het laatst van 1907, schreef deze een zeer uitvoerigen brief aan Generaal VAN DAALEN van den volgende inhoud :

Kota-Radja, 24 December 1907.

Lr. A.

*Aan
den Civielen en Militairen Gouverneur
van Atjeh en Onderhoorigheden,
Generaal-Majoor G. C. E. van Daalen.*

E i g e n h a n d i g.

Eergisteren, bij gelegenheid onzer door den Legercommandant bijgewoonde bespreking over eene gewijzigde troepenlegering in een deel der Onderhoorigheden van Atjeh en enkele andere

daarmede min of meer verwante aangelegenheden, deelde ik UHoogEd.Gestrenge mede de bestaande orde van zaken in het door U bestuurde gewest op civiel bestuursgebied nader, vóór mijn vertrek van Kota-Radja, tot een onderwerp van mondeling overleg te zullen maken.

Verschillende overwegingen hebben mij echter sedert tot het inzicht gebracht, dat het èn voor UHoogEd.Gestrenge èn voor mij verkieslijk zoude zijn schriftelijk onder Uwe aandacht te brengen wat als slotsom mijner voorgenomen bespreking mondeling U zou zijn medegedeeld met betrekking tot de uitkomsten van het door mij nopens den algemeenen toestand in Atjeh en Onderhoorigheden ingesteld onderzoek en hetgeen, naar mijne overtuiging, in de allereerste plaats zal zijn te verrichten om tot blijvende verbetering van dien toestand te kunnen geraken.

De zuiver militaire zijde Uwer bestuurswerkzaamheid, waaromtrent, gelijk UHoogEd.Gestrenge bekend is, de Luitenant-Generaal ROST VAN TONNINGEN mij van prae-advies zal hebben te dienen, thans geheel ter zijde latende, bepaal ik mij tot Uwe ambtsverrichtingen op civiel bestuursgebied, welk onderdeel der in Atjeh gevolgde politiek ik mij inzonderheid tot onderzoek en beoordeeling voorbehield.

Dat onderzoek, met de meeste nauwgezetheid in alle onderafdeelingen van Groot-Atjeh en de Onderhoorigheden ingesteld, heeft bij mij de overtuiging gevestigd, dat ten aanzien van bedoeld onderdeel de huidige toestand van dien aard is, dat in de thans in toepassing gebrachte gedragslijn tal van ingrijpende wijzigingen onvermijdelijk zijn om den rechten weg terug te vinden, waarvan ten onrechte, deels op Uwen uitdrukkelijken last, deels onder den invloed van bijkomende omstandigheden, is afgeweken.

Na deze mededeeling zal het UHoogEd.Gestrenge niet bevreemden, dat ik tot de voor mij hoogst teleurstellende uitkomst ben moeten komen, waarop ik — het is U ten volle bekend — allerminst voorbereid kon zijn, dat het door U gevolgd *bestuursbeleid* niet aan mijne verwachtingen heeft beantwoord.

De algemeene indruk mijner bevinding omtrent de bestuursactie in engeren zin — het deed mij oprecht leed daartoe te moeten komen, maar ik acht mij verplicht dit onomwonden te verklaren — is een weinig gunstige, en deze uitkomst, bevestiging vindende in het voor mij niet te ontkennen feit, dat in sommige streken de politieke toestand gaandeweg is achteruitgegaan, kan naar mijn

oordeel alleen dààrin verklaring vinden, dat, onder den aandrang van welke beweegredenen ook, op meer dan één punt principieel is afgeweken van de door mij als Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden ingevoerde en door de Regeering, zoowel hier te lande als in het Moederland, aanvaarde gedragslijn op bestuursgebied, afgeweken op zoodanig beteeke-nende wijze, dat de kern dier gedragslijn, de hoeksteen van het door mij beoogde *pacificatiestelsel*, moest worden miskend, ook door een deel der bestuurders, die namens U het gezag in de Onderafdeelingen in handen hadden of nog hebben.

Van uitvoerige toelichting van dit gezichtspunt zal ik mij nu onthouden; daartoe zal ik zoo spoedig doenlijk een ander schrijven tot U richten, tot welks samenstelling, met gebruikmaking van de door mijn onderzoek verkregen gedetailleerde gegevens, mij hier ter plaatse uiteraard tijd en gelegenheid ontbreken; uit het ondervolgende zal het trouwens voor U voldoende duidelijk zijn wat ik bepaaldelijk met het vorenstaande bedoel.

De bewuste of onbewuste misduiding van het hoofdbeginsel, waarop ik bouwde hetgeen ik, op grond mijner langdurige ervaring als Gouverneur, noodig en doeltreffend oordeelde tot geleidelijke bevrediging van den toestand in Atjeh, nadat de militaire agressieve actie opgehouden had de eenig leidende gedachte bij ons streven te zijn, heeft mij zeer getroffen; ik kan noch mag mij daarbij nederleggen, nu mij de gevolgen daarvan, uit geschriften niet of niet genoegzaam te waardeeren, uit eigen aanschouwing zoo helder gebleken zijn.

Ik kan noch mag berusten in eene wijze van handelen die, naar mijn inzien, ons onvermijdelijk steeds verder van het doel moet verwijderen, wijl zij geenerlei staatkundig perspectief vertoont.

Het kàn toch niet juist zijn de landshoofden en oelebalangs door een meer bestraffend dan leidend en vormend optreden in de noodzakelijkheid te brengen hun gedrag jegens ons allen af te meten naar de mate van vrees en ontzag, welke wij hun door voortdurende z.g.n. gevoelige correctie met straffe hand weten op te dringen; het kan evenmin tot iets goeds leiden het welgezin-d — zij het ook grootendeels door eigenbelang gedreven — deel der bevolking door allerlei, niet in een weloverdacht systeem van practische staatkunde passende, middelen te dwingen om te berusten in het onvermijdelijke.

Boven en behalve al hetgeen overigens zal moeten worden gedaan naar aanleiding van mijn onderzoek, zal in de eerste plaats eene zoodanige politiek onverwijld dienen te worden prijs gegeven en daarom moet ik er met den meesten klem op aandringen, dat door UHoogEd.Gestrenge aanstonds de volgende instructiën ter bepaling Uwer bestuursuitoefening met betrekking tot voormeld hoofdpunt tot richtsnoer worden genomen:

1. Het gevangen zetten van hoofden en (of) hunne vrouwen en familieleden, als dwangmiddel om vuurwapens ingeleverd te krijgen, dient een einde te nemen; om deze reden nog in arrest zijnde of geïnterneerde hoofden en (of) hunne vrouwen en familieleden behooren onverwijld in vrijheid te worden gesteld.
2. Evenzoo dient een einde te worden gemaakt aan het gevangen zetten, langdurig interneeren of verbannen van hoofden en (of) hunne vrouwen en familieleden ter bereiking van politieke oogmerken, tenzij zoodanige vrijheidsberooving onmiddellijk verband houdt met eenig onverwijld aan de Regeering te richten voorstel tot toepassing van artikel 47 van het Regeeringsreglement.
3. Aan het stelsel van inhouding der inkomsten van de hoofden in de Onderhoorigheden zal mede een einde dienen te komen; de aldaar ten onrechte in het Wegenfonds gestorte ingehouden inkomsten dier hoofden zullen moeten worden terugbetaald uit de te Uwer beschikking staande middelen, zoo deze toereikend zijn, en overigens uit 's Lands kas, waartoe c.q. een voorstel wordt tegemoet gezien.
4. Uwe beschikking van 23 October 1905, No. 86/K, houdende nadere vaststelling van het aandeel der hoofden in de in- en uitvoerrechten en accijnzen, behoort ingetrokken of in milderer zin gewijzigd te worden; register K dient hersteld en aan de hoofden behooren de hun ten onrechte onthouden inkomsten alsnog uitbetaald te worden.
5. Uw besluit van 21 Augustus 1907, No. 50/K, zal mede ingetrokken of gewijzigd moeten worden, aangezien door het

vrijstellen van rotting van uitvoerrechten de landschapshoofden ten onrechte zijn benadeeld ¹⁾).

6. Alle sedert 1905 in het Wegenfonds gestorte hak-gantjengs zullen weder moeten worden opgenomen in het hak-gantjeng-register ten name van de betrokkenen; daarna behooren alle hak-gantjengs aan belanghebbenden terugbetaald te worden, tenzij er overwegende politieke redenen bestaan om die terugbetaling voorloopig uit te stellen, zullende van de redenen van zoodanig uitstel in het register melding moeten worden gemaakt.
7. Het opleggen van politieke boeten en hak-gantjengs moet voor Groot-Atjeh geheel worden afgeschaft; in de Onderhoorigheden zal dat middel van bestraffing alleen mogen worden toegepast op voorstel van den betrokken bestuurder — de moesapat gehoord — bij volledig gemotiveerd besluit van den Gouverneur, waarvan afschrift te zenden aan de Regeering.
8. Bij oplegging van politieke boeten aan hoofden of gemeenschappen zullen voorhanden hak-gantjengs niet mogen worden genaast; slechts met goedvinden van de betrokkenen kunnen dergelijke gelden (sieraden) aangewend worden tot afbetaling der boeten, zullende daarvan alsdan melding moeten worden gemaakt in het hak-gantjeng-register.
9. Aan daarvoor in aanmerking komende landschapshoofden en oelebalangs dient het bezit van vuurwapens te worden toegestaan; soort en aantal der na overleg met den betrokken bestuurder toe te stane vuurwapens, met daarbij behorende munitie, zullen nauwkeurig moeten worden vermeld in een door den onderafdeelingschef aan te houden register; de toegestane wapens zullen voorzien moeten zijn van een brandmerk, vermeld op een aan het hoofd uit te reiken wapenpas.
10. Aan de hoofden zal moeten worden vergund zich door een numeriek te bepalen aantal met de sikin gewapende volgelingen te doen vergezellen; hun aantal te vermelden op den

¹⁾ Dat in Groot-Atjeh van rotting (rottan) geen uitvoerrecht wordt geheven, is geen reden om dit boschproduct ook in de Onderhoorigheden vrij te stellen bij inlijving van deze bij het tolgebied.

pas van het betrokken hoofd; de sikin der volgelingen te dragen in eene scheede.

11. Hoofden, aan wie het bezit van vuurwapens vergund is, zullen zich door hun gebied en ook daarbuiten, moeten kunnen bewegen, bewapend met een revolver en de gebruikelijke blanke wapens.
12. Aan het gebruik van zoogenaamde „loodsen“, vaste tusschenpersonen tusschen civiele bestuurders en hoofden, dient een einde te worden gemaakt.
13. Aanbeveling verdient het geen Atjehsche kram's en oppassers bij de bestuurders in dienst te stellen.
14. Behoudens het aan- en bijhouden van bevolkingsregisters en het toezicht op de passen, zal de bemoeiing van bivak- en patrouillecommandanten met bestuursaangelegenheden streng moeten worden tegengegaan.

In verband met het voorkomende sub 1 en 2 stel ik er prijs op dat door UHoogEdelGestrenge met betrekking tot de hieronder te noemen personen ten spoedigste de door mij te hunnen aanzien gewenschte voorzieningen worden getroffen :

- a. aan de te Sabang en te Kota-Radja geïnterneerde hoofden : TOEKOE HADJI BRAHIM NDJONG, TOEKOE LOTAN MEURENDOE, HABIB SIA, SJABANDAR ASAN c.s., RADJA KOEALA en zijn gezin, zal weder vrijheid van beweging moeten worden gegeven, terwijl sommigen hunner bovendien in hun gezag zullen behooren te worden hersteld;
- b. de te Sabang geïnterneerde Peusangansche hoofden zullen vergunning behooren te krijgen tot terugkeer naar hun land, om den tegenwoordigen jeugdigen oelebalang, die zonder hen niet in zijn land durft komen dan onder geleide eener militaire patrouille, in zijn gezag te helpen steunen;
- c. de gevangenzetting van den Radja van Troemon en de onthouding zijner inkomsten vermeen ik te moeten afkeuren, aan die gevangenzetting is dan ook aanstonds door mij een einde gemaakt; genoemde Radja zal in zijne vrijheid van beweging niet mogen worden belemmerd, zullende hem mitsdien desverkiezende vergunning behooren te worden verleend om zich

tijdelijk buiten Uw gewest op te houden, terwijl hij na terugkomst weder in zijn gezag zal dienen te worden hersteld en hem ter bevestiging van dat gezag tijdelijk de steun van een detachement zal behoorren te worden verleend;

- d.* de door mij in de gevangenis te Tapatoean aangetroffen en daaruit ontslagen aanzienlijke vrouwen, w.o. een dochter van TOEKOE BEN BLANG PEDIR, zullen vrijheid moeten erlangen om zich op te houden waar zij verkiezen;
- e.* de bij Uw besluit van 5 Augustus 1907, No. 49/K, bevolen vrijheidsbeperking van NJA MANSOER behoort te worden opgeheven;
- f.* het aangeteekende sub *d* geldt mede voor de vrouw van TOEKOE RAJEN TRIPA en enkele andere om politieke redenen in de gevangenis te Menlaboh opgesloten vrouwen;
- g.* de motieven welke geleid hebben tot de verbanning van Regeeringswege van TOEKOE BIN PEURENMEUH en TOEKOE ALI TRIPA (Menlaboh) zullen in nadere overweging behoorren te worden genomen, opdat aan die *thans* mij weinig gemotiveerd toeschijnende verbanning c.q. een einde kunnen worden gemaakt.

Mij aanbevolen houdende voor de spoedige mededeeling van hetgeen naar aanleiding der punten *a* tot en met *g* door U is verricht, heb ik de eer UHoogEd.Gestrenge te verzoeken tot uitvoering mijner overige hiervoren vermelde instructiën het noodige te willen bewerkstelligen.

*De Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) J. B. VAN HEUTSZ.*

Op de hiervoren genoemde punten 1 tot en met 14 werden door Generaal VAN DAALEN in de marge de volgende korte aantekeningen gemaakt:

- 1. Bij de zinsnede dat het gevangen zetten van hoofden en (of) hunne vrouwen en familieleden, als dwangmiddel om vuurwapens ingeleverd te krijgen, een einde dient te nemen, werd aangeteekend:

Medegedeeld aan Onderhoorigheden, 27-12. v. D.

Bij de zinsnede dat om deze reden nog in arrest zijnde of geïnterneerde hoofden en (of) hunne vrouwen en familieleden onverwijld in vrijheid behooren te worden gesteld, werd aangeeteekend :

- Afgedaan 30-12. v. D.
- 2. Afgedaan 27-12. v. D.
- 3. Gedeeltelijk afgedaan 6-1. v. D.
- 4. Assistent-residenten aangeschreven voorstel te doen. v. D.
- 5. Afgedaan 11-1. v. D.
- 6. Gedeeltelijk afgedaan 6-1. v. D.
- 7. Afgedaan 30-12. v. D.
- 8. Afgedaan 30-12. v. D.
- 9. Gedeeltelijk afgedaan 6-1. v. D.
- 10. Afgedaan 30-12. v. D.
- 11. Afgedaan 30-12. v. D.
- 12. Afgedaan 30-12. v. D.
- 13. Afgedaan 30-12. v. D.
- 14. Afgedaan 30-12. v. D. Afd. Dep. voorstel doen rechtsbevoegdheid van enkele bivak-commandanten.

Op de hiervoren genoemde punten a tot en met g werd door Generaal VAN DAALEN in de marge aangeteekend :

Afgedaan 27-12. v. D.

Het zal den lezer zijn opgevallen dat de Gouverneur-Generaal eerst het voornemen had, in een persoonlijk onderhoud met Generaal VAN DAALEN de bestaande orde van zaken in Atjeh te bespreken, doch dat hij bij nader inzien er de voorkeur aan gaf dit schriftelijk te doen. Hoewel het oogenschijnlijk juist is om de punten op papier te zetten, mocht tevens verwacht worden dat de G.-G. van zijn aanwezigheid in Atjeh gebruik had gemaakt om deze punten stuk voor stuk met Generaal VAN DAALEN te bespreken. Dit heeft hij niet gedaan. Op den dag waarop hij de terugreis naar Buitenzorg aanvaardde, werd na zijn vertrek den brief aan Generaal VAN DAALEN ter hand gesteld.

Mocht deze houding van den Gouverneur al bevreemdend zijn, nog meer verbazing wekt het feit, dat hij in zijn hooge functie van Gouverneur-Generaal zelf ingrijpt in de bestuurszaken van Atjeh, zonder daarover eerst overleg te plegen met Generaal VAN DAALEN, die zich daardoor in zijn eveneens hooge functie van civiel- en militair gouverneur wel zeer gegriefd heeft gevoeld. Waaraan hij uiting heeft gegeven door het schrijven van den volgende brief :

Koeta-Radja, 28 December 1907.

Aan

*Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië.*

Lr. A.

In antwoord op het schrijven van Uwe Excellentie, gedagteekend Koeta-Radja 24 December 1907, Lr. A, heb ik de eer mits dezen het verzoek te doen, mij wel te willen ontheffen van de waarneming van mijn tegenwoordig ambt.

Zonder gelijktijdig blijk van waardeering van de zijde der Regeering en van die van het Opperbestuur, en zonder dat eenigszins worde tegemoet gekomen aan mijn eergevoel, aan de noodzakelijk geworden verloochening van mijn karakter en aan de herstelling van mijn thans reeds geschokt prestige, zal het mij onmogelijk zijn mijn functie te blijven bekleeden.

*De Civiele en Militaire Gouverneur
van Atjeh en Onderhoorigheden,*

(w. g.) G. C. E. VAN DAALEN.

Indien de Gouverneur-Generaal van meening verschilde met Generaal VAN DAALEN over verschillende door hem getroffen bestuursmaatregelen, dan behoorde hij in de allereerste plaats deze aangelegenheid te *bespreken* met Generaal VAN DAALEN. Daden als door den Gouverneur-Generaal verricht en omschreven in de punten c en d van zijn brief van 24 December 1907 behoorden in elk geval achterwege te blijven. Hierover had met Generaal VAN DAALEN overleg gepleegd moeten worden, waarna stellig een bevredigende oplossing zou zijn verkregen.

Door deze daden heeft de Gouverneur-Generaal de tot toen bestaande goede verstandhouding tusschen hem en Generaal VAN DAALEN toegespitst, waarvan de hiervoren opgenomen ontslag-aanvraag noodwendig het gevolg moest zijn. De heer VAN HEUTSZ, die er prat op ging het karakter van Generaal VAN DAALEN zoo goed te kennen, kon de gevolgen van zijn ontactisch optreden voorzien. Hij kon weten, althans vermoeden, hoe hierop door Generaal VAN DAALEN zou worden gereageerd.

Dat de ontslag-aanvraag den Gouverneur-Generaal niet in het minst onthutste, mogelijk hem zelfs welkom was, moge blijken uit den brief, welke door hem als antwoord daarop aan Generaal VAN DAALEN werd gezonden :

Buitenzorg, den 18den Januari 1908.

Aan

*den Civielen en Militairen Gouverneur
van Atjeh en Onderhoorigheden,
Generaal-Majoor G. C. E. van Daalen.*

Kabinet

No. 4/C.

Naar aanleiding van Uw schrijven van 28 December 1907 Lett. A zie ik mij genoopt mij voorshands te bepalen tot de mededeeling, dat Uw daarbij gedaan verzoek om ontheffing van de waarneming van Uw tegenwoordig ambt uiteraard eerst in behandeling zal kunnen worden genomen, wanneer de uitkomsten van mijn in Atjeh en Onderhoorigheden ingesteld onderzoek volledig bewerkt zullen zijn en daaromtrent v.z.n. het gevoelen van de betrokken adviseurs zal zijn ingewonnen.

Intusschen zou het mij aangenaam zijn te vernemen wanneer Uwe behandeling van de bekende Wekker-artikelen in de Avondpost zal kunnen worden tegemoet gezien en welk gevolg door U HoogEd.Gestrenge gegeven is aan mijn door U vermelden brief, gedagteekend Koeta-Radja 24 December 1907 Lett. A.

Afgescheiden daarvan houd ik mij gaarne, in aansluiting aan het te dier zake besprokene, aanbevolen voor de spoedige ontvangst van een voorstel tot beschikbaarstelling van de noodige fondsen ter bevordering van de pepercultuur in de Onderhoorig-

heden, zullende — naar ik vertrouw — het tot hetzelfde doeleinde vereischt crediet ten behoeve van de onderafdeeling Wè van Groot-Atjeh inmiddels door UHEd.G. zijn beschikbaar gesteld, onder nadere goedkeuring der Regeering.

*De Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) J. B. VAN HEUTSZ.*

Het is niet onmogelijk dat de Gouverneur-Generaal opzettelijk Generaal VAN DAALEN wilde désavoueren en tot deze onderstelling is te meer aanleiding als men weet dat de heer v. H., in overleg met koloniaal-politieke figuren in het moederland, reeds een opvolger voor Generaal VAN DAALEN naar voren geschoven had. Die opvolger was de Luitenant-kolonel H. N. A. SWART, toenmaals civiel- en militair gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden ¹⁾.

Inderdaad is de Luitenant-kolonel SWART Generaal VAN DAALEN in Atjeh opgevolgd. Door toe te geven aan den drang vanuit het moederland en door den heer SWART voor te dragen, consolideerde de heer VAN HEUTSZ zijn eigen positie van Gouverneur-Generaal. Elk is zich-zelf het naast, was de diepere ondergrond van alle hierbij geldende overwegingen.

Hoe de heer SWART op Celebes zijn taak tegenover de hoofden en inlandsche bevolking opvatte, blijkt uit een brief van den toenmaligen Kolonel, thans gepensioneerd Generaal-Majoor K. VAN DER MAATEN, den 14den Maart 1908 gericht aan Generaal VAN DAALEN, waarvan het belangrijkste gedeelte hier wordt overgenomen :

Brief van Kolonel K. v. d. Maaten aan Generaal Van Daalen.

Bandoeng, 14 - 3 - '08.

Waarde Van Daalen.

. . . Het is dunkt mij zeer goed van U gezien, aan Dr. SNOUCK te hebben geschreven. Ook ik heb Dr. SNOUCK uitvoerig geschreven over de dubbelhartige houding van den G.G. te uwen opzichte. Ik heb tegenover hem ook *warm* uw partij opgenomen. Hij zal mijn

¹⁾ Zie het eerste gedeelte van den brief van Prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE aan Generaal VAN DAALEN, dato 26 Februari 1908 (bladz. 32).

brief $\pm$ 1 à 2 weken na den uwen hebben gekregen. Ik wilde n.l. dat hij wist welk treurig figuur de G.G. in deze heele geschiedenis heeft geslagen. Ik zond hem o.a. de Locomotieven van 5, 6, 8 en 15 Februari en de Java-Bode van 15 en 19 Februari, en toonde daaruit die treurige en dubbelzinnige houding aan.

. . . Wat nu die staaltjes van SWART's bestuursbekwaamheden aangaat, of liever zijn optreden tegenover hoofden en bevolking, deelde mij VASTEMAN het onderstaande mede van Poelò Raja.

SWART kwam in Daja op zekeren dag, waar VASTEMAN bivak-commandant was. Eenige hoofden of alleen de oude, grijze en bijna blinde oelëëbalang van Lam Bensòë met gevolg waren daarbij (bij de aankomst) aanwezig. Zooals de Atjehers meer doen, reiken zij daarbij het eerst de groet aan dengene dien zij dagelijks zien en met wien zij dagelijks te doen hebben, omdat zij van onze gezags-verhoudingen niet altijd of onvoldoende op de hoogte zijn. Zoo gaf men mij b.v. in de 26 of in Pidië mij vóór den Gen. v. HEUTSZ de seumbah of klapper en moest dat telkens redresseeren door te zeggen: „ba toean kensa dilië”. Toen nu het gevolg aan dien ouden blinden man mededeelde dat de Toean er was, gaf deze, enkele passen vooruitgaande, de seumbah, doch, hetzij het niet wetende, hetzij niet goed ziende, het eerst aan VASTEMAN, waarop SWART, woedend wordende over zooveel vermeende „manque de respect”, dien ouden man met de karwats door het gezicht sloeg en hem, heet van den rooster, deswege met \$ 500 beboette. Die oude man, die, om zoo te zeggen niets ziende, daar opeens een striem op zijn gezicht voelde, schrok en ontstelde en liet zijn sikim vallen, waar VASTEMAN, nu ongelukken voorziende van de zijde van een der verwanten of kavans, onmiddellijk zijn voet op zette. VASTEMAN heeft toen nog dienzelfden dag (of namiddag) voor dien ouden man gepleit, maar kon niet anders gedaan krijgen, dat de boete tot \$ 300 verminderd werd.

Een ander staaltje kreeg ik van VELTMAN, mogelijk ook van VASTEMAN te hooren over de wijze, waarop SWART zich van geld voorzag. Op een avond met DERSJANT (?) wandelende, deelde SWART dezen mede, dat hij geen geld of nog maar weinig geld in kas had. Op die wandeling kwam hij T. RADJA LAM ILIS tegen, die, zooals die kerels wel doen, halt hield, in zijn knieën knikte en SWART het salut bracht door de hand aan zijn koepia' te brengen (oud salut). SWART beboette toen dien radja met \$ 500, omdat deze hem niet de Atjehsche seumbah bracht. Op diezelfde wan-

Vastman

beugelen!

gelagen

hii

gelagen

gedogen!
deling werd nog een welgesteld Chinees voor een dergelijk of soortgelijk manque de respect of een andere kleinigheid met \$ 500 beboet, en SWART had weer \$ 1000 in zijn laatje.

gedogen!
... Hoe SWART het recht met voeten trad, heb ik uit zijn eigen mond. Ik was te Lho' Seumawe en gaf mijn verwondering te kennen dat hij zooveel gevangenen had (meer dan 400), daar ik er maar een 200 had en al niet wist hoe die te moeten bergen, daar de gevangenis te Sigli te klein was. Hij antwoordde mij toen, dat een ieder die werd aangebracht — schuld of geen schuld — door hem met een maand, of 14 dagen (zulks weet ik niet meer precies) krakal¹⁾ gestraft werd, want hij had werkkrachten noodig. Hij was toen n.l. bezig met de verfraaiing van Lho' Seumawe. Ook daarvan moogt gij te goeder tijd met vermelding van mijn naam gebruik maken, maar niet ontijdig, doch op het juiste oogenblik.

Toen SWART te Lho' Seumawe kwam, vond hij, dank zij COLIJN's wanbestuur te Lho' Seumawe, een deficit van eenige duizenden. Toen hij van Lho' Seumawe wegging had hij, in weerwil van al zijn uitgaven voor de verfraaiing van Lho' Seumawe, een surplus van ik weet niet meer hoeveel duizenden. Dat kan nagegaan worden en werpt een licht op SWART's toepassingen van het boete-systeem.

Met onze beleefde en beste groet aan Mevrouw VAN DAALEN en een handdruk voor U, steeds

H.,

(w. g.) K. v. D. MAATEN.

Het is niet aan te nemen dat de regeering te Buitenzorg van deze feiten, of een deel ervan, niet op de hoogte was. Dat zou getuigen van een slecht beleid. Maar de heer SWART was meer kneedbaar dan de karaktervaste Generaal VAN DAALEN. Toen dan ook in het moederland stemmen opgingen tegen den persoon van Generaal VAN DAALEN, meende de Gouverneur-Generaal niet beter te kunnen doen dan dezen maar los te laten en in diens plaats den heer SWART te benoemen.

Dat wij in deze opvatting niet alleen staan, moge blijken uit den hier volgenden brief, eveneens door Kolonel VAN DER MAATEN aan Generaal VAN DAALEN gericht.

¹⁾ Ten arbeidsstelling voor den kost zonder loon.

Brief van Kolonel K. v. d. Maaten aan Generaal Van Daalen.

Bandoeng, 3 Mei 1908.

Waarde Van Daalen!

Uw brief van 16 April j.l. deed mij om twee redenen genoeg:

1e. omdat onze nota's in beginsel gelijklopend zijn;

2e. omdat Dr. SNOUCK Minister HEEMSKERK heeft ingelicht betreffende het streven van den G.G.

Dat gij mijn raad niet opvolgt, is een kwestie van opvatting, waarover niet te debatteeren valt. Voor uw redeneering valt ook wat te zeggen. De toekomst moet leeren, welke van ons beiden de beste opvatting had.

Ik heb antwoord van Dr. SNOUCK. Een brief van slechts bijna 3 zijds van 23 Maart en slechts een correspondentiekaart van 31 Maart j.l. Daaruit volgt al, dat hij zeer kort is in zijn antwoord; hoe het op Atjeh moet gaan, schrijft hij heelemaal niet. Op mijn brief, een zeer uitvoerigen over U en uw vervanging, en waarin ik hem min of meer verweet, dat hij indertijd tegen U geadviseerd heeft, ontving ik die correspondentiekaart. Blijkbaar wil hij daarop niet ingaan en weet hij zelf ook niet wat er gebeuren moet, zooals U straks zal blijken. Gefroisseerd is hij niet, want hij schrijft even hartelijk als gewoonlijk.

.... Na gezegd te hebben dat hij het fysiek goed maakt, doch dat de ergernissen betreffende Indië hem niet voorbijgaan zonder diepe sporen achter te laten, zegt hij:

„De Atjeh-enquête heeft mij eerst geërgerd, omdat ik er niets „dan een onware farce in zag; maar nu mij blijkt, dat de G.Gl. „een der mannen, aan wie hij zóó veel van zijn succes te danken „heeft, offert aan de publieke opinie om zich zelf met een schijn- „heilig gebaar te saveeren, nu is het mij waarlijk tot in de keel „gestegen. En de geheele oplossing der zaak, die voor de deur „schijnt te staan, belooft al evenmin een goed einde. Hoe het „dan wel moet gaan? Het heeft geenerlei nut daarover uit te „weiden, daar het toch niet gebeurt.”

Dat is alles wat hij in zijn brief over Atjeh schrijft. Dan krijgen de Indische bladen en meer in het bijzonder de Java-bode ervan langs, en vervolgens de G.Gl., niet speciaal over Atjeh, maar in het algemeen.

In zijn correspondentiekaart zegt hij:

„Dat SWART door den G.Gl. al bestemd was tot opvolger, had „ik ook uit andere betrouwbare bron vernomen. Wat mij betreft, „ik behoud den schralen troost, dat men over, laat ons zeggen, „nog eens 5 jaren, evenals in 1896 zeggen zal: hij had toch gelijk „met hetgeen hij (in 1903) voorspelde. Want men komt er zoo niet.”

Voorts zegt hij ook, dat de aandrang van den G.Gl. bij U om aan te blijven — n.l. toen gij bij of kort na de aankomst der commissie van heengaan spraakt — niet ernstig bedoeld geweest is.

Ik heb Dr. SNOUCK geantwoord, dat hij m.i. de zaak verkeerd inzag, want dat ik in de geheele historie een personenkwestie zag. Dat hij, de G.G., U thans offert aan de publieke opinie erkende ik, evenzoo het schijnheilig gebaar, maar niet zoozeer om zichzelf te sauveeren — dat er nu wel bijkomt — dan wel om U te laten vallen en dat hij U, met U te offeren aan de publieke opinie, tevens offerde aan zijn naijver en haat. Want — en dat schreef ik Dr. SNOUCK ook — als SWART C. en M. Gouverneur van Atjeh ware geweest, dan zou het door hemzelf en niemand anders uitgelokte Atjeh-onderzoek zelfs niet hebben plaats gehad; dan had hij een grooten bek opengezet, evenals in 1903 met de interpellatie van het Kamerlid v. LIMBURG STIRUM, en desnoods met heengaan gedreigd.

In welke banen Dr. SNOUCK al sedert 1903 de Atjeh-politiek had willen geleid zien, heeft hij mij nooit verteld en doet hij ook thans niet. Maar in elk geval blijkt voldoende, dat, al is hij het noch met VAN HEUTSZ' noch met uw bestuursinzichten eens, hij in de tegenwoordige walgelijke Atjeh-historie geheel en al uw partij kiest en gij ten volle zijn sympathie hebt. Dat pleit, zooals ik U reeds schreef, voor zijn objectiviteit, voor zijn eerlijk en nobel karakter.

. . . De uitlatingen van v. HEUTSZ betreffende U en die zijn haat te uwen opzichte bewijzen en die ik U al jaren heb verzwegen, omdat ik wilde dat gij C. en M. Gouverneur zoudt worden en omdat ik niet den schijn op mij wilde laden te pogen de baan voor mijzelf schoon te maken.

Dat zijn allemaal dingen, welke zich beter laten zeggen dan schrijven. Daardoor heb ik de valsheid van den G.Gl. tegenover U en daardoor hemzelf beter kunnen doorzien dan gijzelf. En al heb ik U die uitlatingen nooit willen mededeelen, zoo heb

ik toch steeds U voor zijn onoprecht karakter en zijn valsheid gewaarschuwd.

Zijn mooie speech bij de uitreiking van het Commandeurskruis was komedie. Zijn aansporing om te blijven (Dec. a.p.) was komedie. Zijn betuigingen van vertrouwen aan U en aan den Minister over U was komedie. Alles was bij hem te uwen opzichte komedie.

Reeds bij uw benoeming hoopte hij op uw val. Vandaar dat SWART reeds begin 1905 sprak over uw vervanging door hem. *gehoogen*

Dat gij als Regeerings-commissaris naar Borneo werdt gezonden, was doodeenvoudig om aan COLIJN de gelegenheid te geven datgene te regelen, wat v. H. nog noodig vond en hij niet aan U wilde overlaten. Zulks bleek mij uit een uitlating van Gen. v. D. WIJCK.

Mais brisons la-dessus. In mijn oog is de geheele kwestie alleen en uitsluitend erop aangelegd om U te laten vallen. Dat alles ware niet gebeurd als SWART C. en M. Gouverneur ware geweest en al ware dan, waarvan ik overtuigd ben, de toestand in Atjeh zelfs nog minder goed geweest.

De geheele geschiedenis — en dat praten mij geen 10 v. DAALEN's en geen 10 Dr. SNOUCK's uit het hoofd — is in mijn oog een personen-kwestie, een uiting van zijn naijver en haat. En thans basta.

Met een handdruk en onze beleefde groet aan Mevrouw VAN DAALEN steeds van harte

H.,

(w. g.) K. v. D. MAATEN.

Voor al de in dezen brief voorkomende passage uit een door Dr. SNOUCK HURGRONJE aan Kolonel VAN DER MAATEN gericht schrijven verdient bijzondere aandacht, omdat het hier betreft de meening van een man, die als Regeerings-adviseur de Atjehsche bevolking kende als geen ander; die met hen in aanraking is geweest op het terrein van hun godsdienst; die hun taal sprak, en die voorts, hetgeen voor Nederland van zeer groot belang was, de economische mogelijkheden van Atjeh grondig heeft bestudeerd.

Dr. SNOUCK HURGRONJE heeft niet als militair, doch als geleerde in Atjeh geleefd en gewerkt en als zoodanig werd aan zijn oordeel in Indië zoowel als in Nederland groote waarde gehecht.

Dezen man, die door zijn weloverwogen en bezonken oordeel,

zijn rustig en kalm optreden, overal en van ieder respect afdwong, die zich nooit liet verlokken tot het uiten van een onvoorzichtigheid, hem is zelfs de houding van den Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ te erg, en onomwonden geeft hij uiting aan zijn misnoegen, dat hem „tot in de keel gestegen” is.

Om een helder inzicht te krijgen in den toestand zooals deze ontstaan was door de verschijning van het rapport verdient het aanbeveling hier de correspondentie te publiceeren, welke over het rapport en wat er mede samenhangt tusschen Generaal VAN DAALEN en Dr. SNOUCK HURGRONJE gevoerd is geworden.

Brief van Gen. Van Daalen aan Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje.
A f s c h r i f t.

Koeta-Radja, den 30 Dec. 1907.

C o n f i d e n t i e e l.

Geachte Heer Snouck Hurgronje.

Hoewel mij volkomen bekend is, dat U destijds zoowel der Indische Regeering, als den Minister van Koloniën adviseerdet tegen mijne benoeming tot Gouverneur van Atjeh, naar ik vermeen op grond van mijne U bekende opvattingen over het optreden tegen de Atjehsche hoofden, aarzel ik toch niet mij *thans* tot U te wenden, overtuigd als ik steeds ben geweest van uwe groote eerlijkheid en rechtschapenheid, welke U, ongeacht uw persoonlijk oordeel, zullen in staat stellen eene onbevangen en onbevooroordeelde meening uit te spreken, waar hier zulke groote belangen op het spel staan.

De geschiedenis van de zending van den G.G. naar Atjeh behoef ik U uiteraard niet in herinnering te brengen en ook niet de voornaamste redenen, die daartoe aanleiding waren.

Vermeende wreedheden, belastinginvoering en het optreden der troepen waren alzoo de hoofdaanleidingen, een en ander voornamelijk hun oorzaak hebbende in het geschrijf van „Wekker”, die niemand anders is dan de luitenant VAN OORSCHOT, die zelf hier voor den Krijgsraad heeft terecht gestaan voor begane wreedheden, doch die wegens gebrek aan bewijs en door de hulp van den auditeur-militair¹⁾ — die wel zoo wilde — werd vrijgesproken.

Ik was dan ook volkomen gerust en zag zelfs gaarne des Land-

¹⁾ Kapitein MEENTER, tevens Atjeh-correspondent van het Algemeen Handelsblad.

voogds komst, overtuigd als ik was, steeds mijn plicht trouw te hebben gedaan en geheel te hebben gehandeld naar de mij verstrekte instructie.

Het was mij intusschen niet ontgaan, dat men zoowel *in* als *buiten* de Kamers wel eens twijfel had geopperd aan de deugdelijkheid van het z.g. stelsel VAN HEUTSZ (belichaamd in mijne instructie), en dat enkelen daartegenover stelden — zooals laatstelijk gedurende het Atjeh-debat in de Tweede Kamer — dat het stelsel *zelf* goed is, doch *niet* de tegenwoordige uitvoering.

Even teleurgesteld en gegriefd als ik destijds in Pidië was over de houding van den toenmaligen Gouverneur VAN HEUTSZ bij gelegenheid van eene door U bijgewoonde inspectie over mijne toenmalige onderafdeeling, even teleurgesteld en geschokt in mijn vertrouwen ben ik *thans* over den uitslag van het onderzoek van den G.G. VAN HEUTSZ over mijn gewest.

Den dag van het vertrek van Z. E. van hier, n.l. den 24en December j.l., gewerd mij zonder voorafgaand overleg ter zake — en dit was opzettelijk geschied, zooals in dezen brief werd meegedeeld — een schrijven, waarin mij kortweg is verweten op meer dan één punt principieel te zijn afgeweken van de door den heer VAN HEUTSZ als C. en M. Gouverneur ingevoerde en door de Regeering, zoowel hier te lande als in het Moederland, aanvaardde gedragslijn op bestuursgebied, en wel op zoodanige wijze, dat de kern van het beoogde pacificatie-stelsel moest worden miskend, en voorts dat de bestuursactie in engeren zin (wat men hiermee bedoelt is niet duidelijk) een weinig gunstigen indruk maakt, zoodat ten slotte aan *mij* wordt geweten, dat de politieke toestand in sommige streken gaandeweg is achteruitgegaan.

Voorts werd mij geschreven, dat een en ander uit geschriften niet of niet genoegzaam te waardeeren is geweest en nu uit eigen aanschouwing helder zou zijn gebleken, en dat de G.G. niet hierin kan noch mag berusten, omdat eene dergelijke wijze van handelen ons onvermijdelijk steeds verder van het doel *moet* verwijderen, wijl zij geenerlei staatkundig perspectief zou vertoonen ¹⁾.

¹⁾ Dit is een groot woord, doch met weinig zin. Indien de ondervolgende gedragslijn wordt geraadpleegd, dan zie *ik* evenmin eenig staatkundig perspectief, d.w.z. wanneer het hier in Atjeh *uit* zal zijn met het verzet. Naar mijne overtuiging is het terwille zijn van de tegenwoordige verdorven hoofden *niet* de manier om spoedig ons doel te bereiken. Een en ander zette ik reeds uiteen in een schrijven, ook den Minister bekend.

Ten slotte worden een aantal punten opgegeven, welke al aanstonds tot richtsnoer moeten worden genomen van mijn bestuursuitoefening; in het kort:

1. Geen hoofden c.s. meer gevangen zetten, als dwangmiddel om vuurwapens ingeleverd te krijgen; die in arrest zijn loslaten.
2. Geen hoofden c.s. meer gevangen zetten, langdurig interneren of verbannen ter bereiking van politieke oogmerken, tenzij met toepassing van art. 47 R. R.
3. Stelsel inhouding inkomsten hoofden onderhoorigheden *niet* meer toepassen; alle z.g. ten onrechte in het wegenfonds gestorte ingehouden inkomsten dier hoofden terugbetalen uit wegenfonds of uit aan te vragen gelden.
4. Mijn besluit van 23 October 1905, No. 86/K, *waarvan nota bene de Regeering afschrift kreeg*, houdende nadere regeling aandeel hoofden in de in- en uitvoerrechten, intrekken of in milderen zin wijzigen en de hoofden de ten onrechte onthouden inkomsten alsnog uitbetalen (dit is natuurlijk niet meer uit te zoeken).
5. Mijn besluit van 21 Augustus 1907, No. 50/K, intrekken of wijzigen, n.l. een besluit waarbij de nieuwe tariefwet ook op de onderhoorigheden van toepassing is verklaard en waarvan mede afschrift naar Buitenzorg ging, omdat rotan daarin is vrijgesteld van uitvoerrecht en de hoofden daardoor ten onrechte zouden zijn benadeeld.
6. Alle sedert 1905 in het wegenfonds gestorte há gantjèng weder opnemen in het register, en terug betalen, tenzij overwegende politieke redenen de voorloopige niet-terugbetaling wenschelijk maken.
7. Opleggen politieke boeten en há gantjèng van Groot-Atjeh geheel doen ophouden; in onderhoorigheden alleen op voorstel onderafd. chef — gehoord de moesapat — bij volledig gemotiveerd besluit Gouverneur, waarvan afschrift aan Regeering.
8. Há gantjèngs niet naasten dan met goedvinden eigenaren, n.l. voor afbetaling boeten.

9. Aan daarvoor in aanmerking komende hoofden (oeleebalangs) bezit van vuurwapens toe te staan; soort en aantal in overleg met betrokken bestuurders regelen, enz.
10. Hoofden mogen zich bewegen met een zeker aantal gewapende volgelingen (wapen in scheede).
11. Hoofden bedoeld in 9 mogen zich overal bewegen, gewapend met revolver en blanke wapens.
12. Vaste „loodsen“, n.l. tusschenpersonen tusschen Civiele bestuurders en hoofden mogen niet meer worden gebruikt.
13. Aanbeveling om geen Atjehsche kranis en oppassers te gebruiken.
14. Behoudens aan- en bijhouden van bevolkingsregisters en het toezicht op de passen, moet bemoeiing van bivak- en patrouille-commandanten met bestuursaangelegenheden streng worden tegengegaan.

In antwoord op dezen brief schreef ik d.d. 28 December j.l. woordelijk :

„In antwoord op het schrijven van U. E., gedagteekend Koeta-Radja, 24 December 1907, Lr. A., heb ik de eer mits dezen het „verzoek te doen mij wel te willen ontheffen van de waarneming „van mijn tegenwoordig ambt.“

„Zonder gelijktijdig blijk van waardeering van de zijde der „Regeering en van die van het Opperbestuur, en zonder dat „eenigszins worde tegemoet gekomen aan mijn eergevoel, aan de „noodzakelijk geworden verloochening van mijn karakter en „aan de herstelling van mijn thans reeds geschokt prestige, zal „het mij onmogelijk zijn mijn functie te blijven bekleeden.“

U begripte mij goed; niet dat ik koppig ben of tuk er op om mijne eigen inzichten te doen zegevieren, niet dat ik niet zoude begrijpen, dat de G. G. v. N. I. *in de allereerste plaats* verantwoordelijk blijft voor den gang van zaken in Atjeh, niet dus dat ik totaal weigerachtig ben om mijn gedragslijn, hoofdzakelijk het gevolg van mijn karakter, te veranderen — neen, dat alles zou dom en verwaand zijn! Men eische echter niet van mij, dat ik *mijn gezag*, en daarmee ook het gezag van het N. I. Gouvernement, zal te grabbelen gooien, dat ik mijn persoonlijkheid en karakter ten believe van welke drijfveeren ook, zal verloochenen en dat ik zal

zijn een marionet in de handen van den G. G. Vooral niet eische men zulks zonder zelfs in de geringste mate overleg met mij te hebben gepleegd, zonder mijn advies aan te hooren in dergelijke belangrijke zaken.

Tegen de punten 1, 2, 7, 8, 10, 11, 12, 13 en 14 heb ik geen bezwaren en ben ik dan ook al aanstonds begonnen aan den wensch van den G.G. te voldoen. Voor de andere punten zal nader overleg noodig zijn, wil men mij niet per sé zien heengaan, tenzij de G.G. reeds dadelijk eene beschikking neemt op mijn verzoek zonder den Minister daarin te kennen, zonder den afloop af te wachten van de behandeling van het rapport van den G.G. in het Moederland.

Ik moet protest aantekenen tegen de onjuiste en onwaardige wijze (om niet te spreken van oneerlijke wijze) waarop de G.G. mij *thans* aanvalt, na elf jaren samenwerking, in welks tijdsverloop men mij door en door heeft leeren kennen, in welks tijdsverloop ik *nimmer* op andere wijze ben opgetreden dan gedurende mijn gouverneursschap, terwijl bovendien de Regeering volkomen bekend moest zijn met *alle* verrichtingen, van welke er nimmer eene werd verzwegen en over welke meermalen uitgebreid schriftelijk van gedachten werd gewisseld¹⁾.

Bovendien is het U bekend, dat bijna alles wat men *nu* verbiedt, vroeger onder den *Gouverneur VAN HEUTSZ* evengoed op ruime schaal plaats vond, zoodat men het niet mag doen voorkomen, alsof al die zaken slechts uitvindingen van *mij* zijn.

Men wijte *mij* de mate van gestrengheid van optreden, anders niet, en ik ben bereid dat in te zien. Men late het nu niet voorkomen, alsof *ik* *daardoor* de schuld ben van den *zoogenaamden* achteruitgang in den politieken toestand in sommige streken. De toestand was destijds zelfs *minder goed*, doch men verbloemde die door allerlei „humbug” van heeren als *COLIJN*, c.s.

Men verbloeme *nu* niet eigen groote politieke fouten, voor welke *ik* noodwendig moest komen te staan bij mijn optreden, welke zijn :

1. De benoeming van een outsider gedurende nog geen jaar tot Gouverneur van dit zeer moeilijk te besturen volk, waar te voren steeds was gedecreteerd, dat het nu uit moest zijn met de

¹⁾ Naar ik van verschillende zijden heb vernomen heeft de door den G.-G. als tolk meegenomen kapitein VELTMAN een weinig waardige rol gespeeld. In politiek ging hij de keude op om klachten tegen het bestuur te zoeken, zoo zelfs dat inlanders daaronder verleggen werden. De vangst was dan ook niet groot.

benoeming van den eersten den besten hoofd- of opperofficier van het leger tot bestuurder van Atjeh.

2. Het naar binnen paaien van den ex-Soeltan en het in Atjeh laten van dezen gevaarlijken vijand, zonder eenigen eisch te stellen b.v. van inlevering van geweren, als anderszins.
3. Het naar binnen paaien van PANGLIMA POLÉM en het dadelijk in zijn gezag herstellen van dezen even gevaarlijken vijand, zonder het stellen van eenigen eisch.
4. Het ten koste van particulieren (LIE A SIE e.a.) en maatschappijen (Atjeh Handel Maatschappij), die thans daarvoor bloeden, ongeëvenaard opschroeven van den toestand, waardoor het nu *moet* schijnen alsof alles is achteruitgegaan. Niettegenstaande de in- en uitvoercijfers gestadig vooruitgaan, *moest* zoodanig handelen noodwendig dien indruk teweegbrengen.

U zijt zelf veel te goed op de hoogte van alles hier in Atjeh om een en ander uitvoerig behoeven te betoogen.

Met enorme inspanning is het mij gelukt een einde te maken aan den janboel, hier bij mijn optreden aangetroffen, vandaar de vele z.g. miskenden en ontevreden, die ik onder handen moest nemen of moest wegsturen.

Daarbij kwam, dat van den aanvang af een kliek van COLIJN c.s. (waarbij vermoedelijk ook SWART) het er op toelagde mij afbreuk te doen, o.a. door de oud-Atjeh-gasten van hier weg te lokken. Ook VEENHUYZEN speelde een unfair spel, door achter mij om particulier met den G.G. over zaken te correspondeeren, waarom ik het verzoek deed hem onmiddellijk over te plaatsen.

Aan dien kliek moest ik steeds het hoofd bieden. Met veel inspanning en veel voorzichtigheid heb ik een einde weten te maken aan het gekuip van den ex-Soeltan, die oorzaak was van al die rustverstoringen in het geheele gewest. Mijn uitvoerige uiteenzetting van een en ander is in afschrift aan den Minister gezonden.

Het is opmerkelijk dat alles rustig is geworden na de verwijdering van den ex-Soeltan, en ik ben er van overtuigd dat die verwijdering heilzamen invloed van blijvenden aard zal hebben. Generaal v. H. zal natuurlijk zeggen: „Dat zijn *mijne* maatregelen, die eene zoodanige uitwerking hebben gehad!” Ik ontken dat nu reeds ten stelligste, *want geen der maatregelen was het gevolg van*

een klacht der hoofden. Alles was eigen vinding, en uiting van te willen toegeven aan de publieke meening, deels van gekrenkte eigenliefde.

POLÉM blijft een gevaar. Hij werkt in het geheel niet mede en is alleen op eigen voordeel bedacht. Ik vertrouw hem dan ook niet, en toch moet hij met de uiterste behoedzaamheid worden behandeld.

Mijn argwaan is dezer dagen opnieuw opgewekt. Reeds maanden loopt het gerucht, dat TOEANKOE RADJA KEUMALE, die naar Mekka was gegaan, in Bedagei zou zitten met kwade plannen. Gelijktijdig gingen praatjes van POLÉM's overloopen. Onderzoek in Deli en Penang gaf geen resultaat, totdat ik dezer dagen uit Djeddah bericht kreeg, dat genoemde toankoe, zonder zijn pas en retour-ticket af te halen bij den Consul, uit Mekka is verdwenen. TOEANKOE MAHMOED beweert, dat zijn neef over een paar maanden wordt terugverwacht.

Mogelijk is TOEANKOE RADJA KEUMALA naar Stamboel, wat alleen kan worden onderzocht door tusschenkomst van ons gezantschap te Constantinopel en waartoe U wellicht stappen zult willen doen ¹⁾).

In ieder geval geeft deze houding te denken.

Wat het opschroeven van de zaken betreft, is iedereen langzamerhand vanzelf tot die conclusie gekomen, nadat menig een de dupe er van was geworden, doch *niemand* is zoo flink om het publiek te durven verkondigen.

Een goed lezer, en een goed kenner van Atjeh-toestanden ziet bij het lezen van het artikel van „Wekker”, waarop men nota bene *mij* is gaan aanvallen, dat het gros der overdreven verhalen voortvalt onder mijne voorgangers en nu wil men *mij* aansprakelijk stellen.

Al het bovenstaande zoude ik nooit op papier zetten teneinde de groote verdiensten van den G.G. maar één haar te verkleinen! *Dat* wensch ik niet, en *dat* is mijn doel ook niet.

Ik wensch alleen, dat men in Nederland *rechtvaardig* over mij zal oordeelen, nu de eigenliefde van den G.G., — het kan niet anders — in het spel is. En *U* zijt de eenige tot oordeelen bevoegd

¹⁾ Zoo juist kreeg ik uit Djeddah het bericht van den Consul, dat TOEANKOE RADJA KEUMALE nog te Mekka moet zijn. Eene onbegrijpelijke tegenstrijdigheid dus met het eerste bericht, waarop inlichting is verzocht.

en tot oordeelen *in staat*, aan wiens woorden het volk waarde zal hechten.

Met mijn beleefden groet, blijf ik gaarne

Uw Dw.

(w. g.) VAN DAALEN.

Brief van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje aan Gen. Van Daalen.

Leiden, Witte Singel 84a,

26 - 2 - '08.

Geachte Heer Van Daalen,

Naar aanleiding van uwen brief van 30 December wil ik U vertrouwelijk mededeelen wat mij thans van den stand der zaak bekend is en tevens duidelijk maken, hoe ik er zelf over denk.

Het rapport van den Gouverneur-Generaal, dat blijkbaar zeer breed en met zorg en omslag ineengezet wordt door Mr. KOSTER onder leiding van VAN REES, is nog niet hier en zal eerst na $\pm$ eene maand hier komen. De conclusie zal ongeveer luiden zooals U blijkens uw schrijven verwacht: „Het onderzoek leerde, dat het stelsel-VAN HEUTSZ het eenig juiste blijft, maar de toepassing-VAN DAALEN verkeerd was, zoodat vervanging van den gouverneur de bezwaren zal wegnemen, wanneer men iemand gevonden heeft om het systeem goed toe te passen; en zoo iemand heeft men.”

U weet, dat ik, met hooge waardeering Uwer gaven en hoe-danigheden, Uwe benoeming tot gouverneur van Atjeh niet wenschelijk achtte, omdat ik van oordeel was, dat nu van het ruwe voorbereidingswerk (de onderwerping) het voornaamste gedaan was, met de voortzetting der militaire operaties gepaard moesten gaan maatregelen van pacificatie in den ruimen zin des woords, ingegeven door eene opvatting van de verhouding tusschen Europeesch bestuur en Inlandsche hoofden en bevolking, welke ik wist dat de uwe niet was en niet kon worden. Daarom achtte ik noodig het optreden als gouverneur van een geschikt hoofdofficier, die in civiele zaken andere of ook geene opvattingen had, en diens samenwerking met een door de Regeering aan te wijzen hoofdamtenaar, die de richting van het civiele bestuur aan te geven en de uitvoering te controleeren zou hebben, een combinatie, die bij het begin van VAN HEUTSZ' optreden ge-

maakt werd, maar nu véél noodiger was dan toen, daar nergens, maar vooral niet in een veelszins zoo moeilijk gebied als Atjeh, een bestuur naar meerendeels militaire begrippen 10 en meer jaren achtereen zonder groot nadeel voor den toekomstigen gang der zaken kan voortduren.

Dit op den voorgrond stellende, zou ik natuurlijk moeilijk in eene latere phase kunnen pleiten vóór uwe handhaving als gouverneur, wanneer de Regeering die onwenschelijk verklaarde; zelfs al boezemde de wijze, waarop men verandering wil aanbrengen, mij geen vertrouwen in, dan zou toch zulk een pleidooi, gesteld ik kon het houden, geen indruk maken.

Nu komt hier nog iets bij : De samenloop der politieke omstandigheden heeft gewild, dat kort na de Atjeh-reis van den G.G. de Minister, die er aanleiding toe gaf, demissionair was, zoodat eene bespreking met hem toen al volstrekt nutteloos was geworden, en de nieuwe Minister komt eerst $\pm$ 20 Mei aan het bewind. Tot dien tijd zal men alle zaken van gewicht slepende houden, en dan is de nieuwe Minister : IDENBURG, die den tegenwoordigen G.G. aan het bewind gebracht heeft. IDENBURG heeft, vóórdat hij tot diens benoeming medewerkte, van mij stukken gelezen, die, indien zij een overtuigenden indruk op hem gemaakt hadden, vermoedelijk die benoeming verhinderd zouden hebben, en ofschoon IDENBURG daarna in andere opzichten getoond heeft veel waarde te hechten aan mijn oordeel, is het dus alweer zeer onwaarschijnlijk, dat hij van mijn betoog over eene zaak als het door G.G. VAN HEUTSZ in te dienen rapport een decisieven indruk ontvangen zal.

Dit heeft mij niet weerhouden van nu reeds te doen en ook gaarne te zullen blijven doen wat in dezen op mijnen weg ligt, namelijk met kracht op te komen tegen de meening of voorstelling, als zou het onderzoek ter plaatse den G.Gl. veel nieuws geleerd kunnen hebben (ware dit wél zoo, dan zou het laakbaar van hem zijn, dat hij met zulk een onderzoek wachtte totdat de last daartoe uit Holland kwam) en wel in het bijzonder, als zou aan het licht zijn gekomen, dat uwe verkeerde, van de door VAN HEUTSZ zelf gevolgde en aangegevene afwijkende toepassing van het overigens juiste stelsel de oorzaak zou zijn van hetgeen aanleiding gaf tot de in den laatsten tijd toegenomen ontevredenheid met den toestand in Atjeh.

Daarvan ben ik volkomen zeker : Uwe bestuursmaatregelen en

methode kunnen niet belangrijk anders geweest zijn dan de G.G. ze moest verwachten; hij wist volkomen wat U geven zou en is bovendien ook na uw optreden in de gelegenheid gebleven, dat na te gaan en waar door hem noodig geacht, te corrigeeren. Wanneer de G.Gl. thans de publieke opinie wil tevreden stellen door hetgeen hij zijn systeem noemt te handhaven en U als in de toepassing falend te laten schieten, dan speelt hij geen eerlijk spel; dit zal ik steeds duidelijk en onomwonden zeggen tot wie het aangaat en hiervan maak ik voor niemand een geheim.

Den waarnemenden Minister HEEMSKERK heb ik het reeds gezegd, maar die hoopt natuurlijk de zaak slepend te kunnen houden totdat hij van de verantwoordelijkheid van voor hem vreemde zaken wordt ontheven. Weet U mij nog een bijzonderen weg te wijzen om genoemde valsche voorstelling der zaak, die Uwen goeden naam aantast, effectief te bestrijden, dan zal U mij daartoe steeds gaarne bereid vinden.

Met beleefden groet, steeds gaarne

Uw dw.,

(w. g.) C. SNOUCK HURGRONJE.

Uit het slot van dezen brief is te concludeeren, en Dr. SNOUCK HURGRONJE zegt het duidelijk, dat de argumenten tegen Generaal VAN DAALEN op z'n zachtst uitgedrukt zeer gezocht waren en derhalve de Gouverneur-Generaal tegenover Generaal VAN DAALEN geen eerlijk spel speelde.

Brief van Gen. Van Daalen aan Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje.

A f s c h r i f t.

Koeta-Radja, 24 Maart 1908.

Geachte Heer Snouck Hurgronje,

Uw antwoord heb ik zoodanig verwacht en ik zeg U daarvoor dank.

Ten einde U in staat te stellen met volledige kennis van zaken de wijze van handelen van den G.G. te beoordeelen, moge hieronder afschrift volgen van het antwoord, hetwelk ik op mijn ontheffingsaanvraag ontving.

Buitenzorg, den 18en Januari 1908.

Kabinet.

No. 4/c.

Naar aanleiding van Uw schrijven van 28 December 1907 Lr. A zie ik mij genoopt mij voorshands te bepalen tot de mededeeling, dat Uw daarbij gedaan verzoek om ontheffing van de waarneming van Uw tegenwoordig ambt uiteraard eerst in behandeling zal kunnen worden genomen, wanneer de uitkomsten van mijn in A. en O. ingesteld onderzoek volledig bewerkt zullen zijn en daaromtrent v.z.n. het gevoelen van de betrokken adviseurs zal zijn ingewonnen.

Intusschen zou het mij aangenaam zijn te vernemen wanneer Uwe behandeling van de bekende Wekker-artikelen in de Avondpost zal kunnen worden tegemoet gezien en welk gevolg door UHed.G. gegeven is aan mijn door U vermelden brief, gedagteekend K. R. 24 Dec. 1907, Lr. A.

Afgescheiden daarvan houd ik mij gaarne, in aansluiting aan het te dier zake besprokene, aanbevolen voor de spoedige ontvangst van een voorstel tot beschikbaarstelling van de noodige fondsen ter bevordering van de pepercultuur in de Onderhoorigheden, zullende — naar ik vertrouw — tot hetzelfde doeleinde vereischt crediet ten behoeve van de onderafd. Wè van G. A. inmiddels door UHed.G. zijn beschikbaar gesteld, onder n. g. der Regeering.

De G. G. v. N. I.,

(w. g.) VAN HEUTSZ.

Op dezen brief antwoordde ik als volgt :

Koeta-Radja, 30 Januari 1908.

Lr. B.

In antwoord op UEd.'s Kabinetschrijven van den 18en j.l., No. 4/c, heb ik de eer te berichten, dat mijne behandeling van de z.g. Wekker-artikelen nog niet geheel is afgelopen en de vertraging is ontstaan door het wachten op inlichtingen van de kust, doch dat intusschen de meest mogelijke spoed zal worden betracht en bedoelde nota door tusschenkomst van den Legercommandant zal worden aangeboden.

Voor wat betreft het gevolg, hetwelk door mij is gegeven aan het mij bij schrijven van den 24 Dec. 1907, Lr. A kenbaar gemaakt verlangen van Z. E. den G.G., veroorloof ik mij te verwijzen naar de bijlagen I, II en III ¹⁾, terwijl uit bijlage IV moge blijken, dat het vereischt crediet van de peperplanters op Poelo Wèh reeds is verleend, en ten slotte de mededeeling hier een plaats moge vinden dat een voorstel tot beschikbaarstelling van fondsen ter bevordering van de pepercultuur in het gewest evenzoo bereids in bewerking is.

Het zij mij veroorloofd tot toelichting van mijne handelingen het volgende te doen strekken.

Met algeheele terzijdestelling van mijne in mijn particulier schrijven van 18 Setpember a^o p^o kenbaar gemaakte, ook bij het Opperbestuur bekende overtuiging en inzichten, welke evenzoo zijn gegrond op eene langdurige bestuurspractijk in Atjeh en op kennis van land en volk en van de landstaal, waardoor ik in staat ben te hooren, alles wat mij noodig voorkomt, hebt U. E. het noodig geoordeeld mij zonder nader overleg eene gedragslijn voor te schrijven, afwijkende van de tot nu toe gevolgde.

Nadat ik mijzelf volkomen rekenschap had gegeven van de beteekenis van het zoeven vermelde, heb ik gemeend te mogen volstaan met zooveel doenlijk eenvoudig de ontvangen bevelen op te volgen, voorzooverre die niet te veel afbreuk deden aan mijn eergevoel en in botsing kwamen met mijn gevoel van eigenwaarde, zullende de uitvoering van het overige zonder nadeel voor de Atjeh-zaak aan mijnen opvolger kunnen worden overgelaten.

C. en M. Gouverneur,
(w. g.) VAN DAALEN.

Zooals U ziet staat bij mij heengaan vast, hoe pijnlijk en onaangenaam zulks ook voor mij moge zijn, vooral ook in verband met hetgeen ik U hieronder zal meedeelen.

Den 2den September 1907 schreef de G.G. mij n.l. particulier o.a.:

¹⁾ Hierin zijn vervat de door mij gegeven bevelen omtrent de punten waartegen ik geen bezwaren heb.

„Toen ik U onlangs tegen den thans afgetreden Legercommandant in, met grooten aandrang bij het Opperbestuur in Nederland in aanmerking bracht voor bevordering tot Generaal-majoor, gaf ik o.a. te kennen, dat ik als opperbevelhebber van Land- en Zeemacht niet mocht volstaan met het voordragen van een Generaal-majoor tot Legercommandant, maar tevens het oog gericht moest houden op de toekomst en dat *gij* de eenige kolonel waart aan wien ik — na Generaal ROST v. TONNINGEN — met vertrouwen het bevel over het Leger zou durven toevertrouwen als eens een oorlog voor de deur stond.

Aan U *thans* de taak om het door mij te Atjeh ingezette werk te *voltooien*, aan U *daarna* de taak om het Ind. Leger op te voeren tot het standpunt waarop het behoort te staan om eventueel zijn roeping te kunnen vervullen en het — als in Uw tijd iets ernstigs mocht gebeuren — tegen den vijand aan te voeren.”

Daar het vrij zeker is, dat Generaal ROST in Juli 1909 met pensioen zal gaan, zou men verplicht zijn om mij gedurende één jaar elders onder dak te brengen, omdat men mij *niet* nonactief mag maken, tenzij ik *genegen* zou zijn om met verlof naar Europa te gaan.

En feitelijk ben ik niet daartoe genegen, al was het alleen maar om gezeur en gezanik in Nederland te voorkomen, daar men mij na al het gebeurde uiteraard niet met rust zal laten.

Ik hoop en verwacht dus, dat het Opperbestuur mij loyaal zal behandelen en de wijze van heengaan van hier in overeenstemming zal doen zijn met hetgeen ik voor Atjeh heb gedaan, en in overeenstemming met mijn loopbaan.

Een wijze om de valsche voorstelling van zaken effectief te bestrijden is moeilijk aan te geven. Mij dunkt, dat de Tweede Kamer, na met Uwe meening in kennis te zijn gesteld en na lezing van alles wat de Javabode en De Locomotief ter zake van het Atjeh-onderzoek publiceerden (ook van de toegezegde brochure van de Locomotief), aanleiding te over zal hebben voor eene interpellatie, waarbij vooral zou moeten worden aangedrongen op de overlegging van al *mijne* adviezen en van *mijn* Wekker-rapport.

Op die wijze slechts kan mijn goede naam onaangetast blijven; anders handelende zou de G.G. met zijn rapport het laatste woord hebben, daar er geen sprake is van verweer van mijn zijde, om de eenvoudige reden, omdat ik mij niet behoef te verweeren.

Gaarne beveel ik mij derhalve bij U aan, en reken op Uw krachten steun.

Met beleefden groet blijf ik steeds

Uw dw.,
(w. g.) VAN DAALEN.

Ook uit de volgende brieven aan Generaal VAN DAALEN komt het rechtvaardigheidsbesef van Dr. SNOUCK HURGRONJE duidelijk naar voren. De inhoud dier brieven ademt een geest van warm medeleven met den man, die gedurende zoo vele jaren zijn beste krachten op voorbeeldige wijze in dienst gesteld heeft van zijn land en steeds zonder aanzien des persoons zijn plicht heeft gedaan.

Brief van den heer Snouck Hurgronje aan Generaal Van Daalen.

Constantinopel, 17 - 8 - '08.

Briefadres :

Légation des Pays-Bas.

Geachte Generaal,

Uw schrijven van 27-6 werd mij herwaarts nagezonden, waar ik voor lokale studiën nu reeds drie weken heb doorgebracht en nog pl.m. zes weken denk te blijven. Het postpakket zal ik bij thuiskomst vinden; bij voorbaat dank ik U voor de bezorging.

Eene openlijke bestrijding der onware voorstellingen in het verslag van den Gouverneur-Generaal kan ik moeilijk leveren, want ook ik ben immers nog als adviseur der Regeering een actief dienend ambtenaar, en al laat ik nu daardoor mijne vrijheid van uiting weinig binden en al heeft men mij in die geheele Wekker- en enquête-zaak ook geen advies gevraagd, toch geloof ik, dat mijne verhouding tot het Department van Koloniën zulk een publiek optreden in casu moeilijk zou toelaten. Bovendien ben ik niet overtuigd, dat het nuttiger zou werken dan hetgeen ik nu deed: desgevraagd de organen der publieke opinie, die daarvoor in aanmerking schenen te komen, privatim inlichten, en de zaak uitvoerig met den Minister van Koloniën bespreken.

Deze laatste is *niet*, zooals U meent, met de gestie van den G.Gl. ingenomen, maar natuurlijk om tal van redenen tot voorzichtigheid gedwongen. Hij zal U zeker alle satisfactie geven, die de

delicate verhoudingen toelaten en *desnoods*, zoover zijn persoon betreft, voor ernstige stappen niet terugdeinzen.

U schrijft mij alleen dat het wel September à October worden zal voor dat U in Holland komt, maar niet waar U intusschen te bereiken is. Ik zend daarom dezen aan een vriend, met verzoek hem na genomen informatie adres te verleen.

Met beste groeten,

Uw dw.,

(w. g.) C. SNOUCK HURGRONJE.

Brief van den heer Snouck Hurgronje aan Generaal Van Daalen.

Leiden, Witte Singel 84a,

9 - 11 - '08.

Geachte Generaal,

Zeër aangenaam was het mij, Uw wedervaren te vernemen. Het had ook een weinig anders kunnen zijn, maar ik geloof, dat U de zaken wat eenzijdig interpreteert en niet genoeg let op de eigen levenssfeer van Minister en Koningin.

Besluit een Minister eenmaal, na rijp beraad zooals in casu, dat het wenschelijk is, den G.Gl. — mits deze met sommige door hem niet gewenschte dingen genoeg neemt — te handhaven, dan moet hij alles bijeenbrengen en laten brengen, wat in diens voordeel te zeggen valt en het overige in de schaduw laten. Anders zou de Kamer, niet door eene geheel besliste houding des Ministers geprepareerd, licht verrassingen kunnen veroorzaken, die ten slotte voor geene der beide partijen gewenscht waren.

Ik had het voor mogelijk gehouden, dat de heer IDENBURG tot U even openhartig over de aanstaande benoeming van Legercommandant gesproken had, als hij zulks in Juli deed tot mij. Misschien heeft voorzichtigheid hem geboden, dit niet te doen, maar daarmee is m.i. zijn plan nog niet veranderd, en wat men in Indië moge kuipen, kan daarop, dunkt mij, weinig invloed hebben. Het is waar, in politiek is weinig vooruit onmogelijk te noemen, maar als de heer IDENBURG in deze zaak veranderde, zou hij mij toch bijzonder tegenvallen. Van zijne Memorie van Antwoord, hoewel die gelijk al zulke memories aan oprechtheid te wenschen overlaat, kan ik nog niet zoo zeggen, dat die mij tegenviel; gegeven de

getroffen beslissing ten aanzien der aan te nemen houding, moest zij ongeveer aldus er uitzien.

De Koningin toont, door U met spoed te ontvangen en U 1½ uur te houden, dat zij U met distinctie ontvangen wil; anders gezegd: er blijkt uit, dat men Haar expresselijk die distinctie aanbevolen heeft.

Verneem ik te eeniger tijd iets voor U belangrijks, dan deel ik het U mede.

Met vriendelijken groet van ons beiden, ook aan Mevrouw, steeds

Uw dw.,

(w. g.) C. SNOUCK HURGRONJE.

Brief van den heer Snouck Hurgronje aan Generaal Van Daalen.

Leiden, Witte Singel 84a.

17 - 1 - '09.

Geachte Generaal,

In antwoord op Uw schrijven van eergisteren wil ik U gaarne mijne meening ter zake mededeelen. Gesteld dat de verdere ontwikkeling der zaak medebrengt, dat de Minister U inderdaad mededeelt, welke omstandigheden volgens den G.Gl. nu ineens wijziging gebracht hebben in diens oordeel over Uwe waarde voor het leger, en U gelegenheid geeft dat te weerleggen, dan zou ik U met de meeste beslistheid raden, die gelegenheid te gebruiken om kort en bondig uiteen te zetten, waarom dat oordeel onjuist is, en tevens laten uitkomen, hoe ongerijmd het zich voordoet, vergeleken bij hetgeen de G.Gl. U eenige maanden vóór zijne reis naar Atjeh over Uwe militaire toekomst schreef.

Tot dusver kan ik in het optreden van Minister IDENBURG in deze aangelegenheid geene weifeling of zucht om den G.Gl. te believen zien. De verhouding van eenen Minister van Koloniën tot eenen Guverneur-Generaal is al van de meest delikate, die men zich denken kan, vooral wanneer die G.Gl. door den betrokken minister zelf mede voor het ambt is voorgedragen. De eischen van het regeertoestel, ook in verband met het parlement en de publieke opinie in 't algemeen, brengen mee dat de minister den gouverneur-generaal zoo veel en zoo lang als het eenigszins gaat,

steunt en dekt, zelfs waar zijns inziens te twijfelen valt of de gouverneur-generaal iets niet liever anders moest doen. Natuurlijk heeft dit zijne grenzen, die verschillend getrokken kunnen worden, maar nooit zóó, dat eerlijkheid, billijkheid of een groot landsbelang er bij beschadigd worden. Maar vóór dat dan de overschrijding heeft plaats gehad, dient ook de minister èn voor zichzelf de meest onwrikbare overtuiging te hebben, èn zoover mogelijk die overtuiging aan den gouverneur-generaal te schenken, dat de laatste ongelijk had. Het kan eene zaak van temperament en karakter zijn, uit te maken wanneer die tijd gekomen is, en ik geloof, dat IDENBURG in gemoede zichzelf niet spoedig gerechtigd acht om den man, dien hij gouverneur-generaal hielp maken, onloutere dingen toe te schrijven. Zelfs al ondervindt hij — gelijk in casu m.i. duidelijk blijkt — de sterkste neiging om te denken: dit schijnt nu toch op geen zakelijk motief te berusten, dan zegt zijn gevoel van verantwoordelijkheid hem nog: de mogelijkheid van wijziging van inzicht op zakelijke gronden is toch niet volstrekt uitgesloten; mijn persoonlijk oordeel over Gen. v. D. berust hoofdzakelijk op gegevens van anderen, en ik moet tot het uiterste blijven op het standpunt dat à priori des g.g.'s oordeel bij mij zwaarder weegt dan dat van anderen.

Zoo kan er dus ook in deze een oogenblik komen, dat de minister moet kiezen tusschen 1°. het officieele standpunt dat hij moet innemen zoolang hij den G.Gl. niet eenvoudig het vertrouwen opzegt, en 2°. zijne persoonlijke, intieme convictie. Maar U moet hem m.i. behulpzaam zijn om dien strijd tot een zuiver einde te brengen.

Bovendien schijnt er mij ook niets zonderlings in gelegen te zijn, wanneer de persoon, die voor een ambt in aanmerking komt, zelf degenen, die over voordracht of benoeming te beslissen hebben, in de gelegenheid stelt, om de quastie van alle kanten te bezien. Zelfs ten aanzien van personen, aan wie men eene ministerieele portefeuille denkt aan te bieden, komt het voor, dat men, als er van eene zijde die men bevoegd moet achten, bezwaren tegen hen geopperd worden, bij henzelf om bevestiging of weerlegging van het aangevoerde aanklopt.

Met beste groeten van ons beiden, ook aan Mevrouw, steeds
Uw dw.,

(w. g.) C. SNOUCK HURGRONJE.

Brief van den heer Snouck Hurgronje aan Generaal Van Daalen.

Leiden, Witte Singel 84a,
6 - 6 - '09.

Geachte Generaal,

Hierbij ontvangt U de beide brieven terug, die den Uwen van 2 dezer vergezelden; dat ik niet dadelijk antwoordde, vindt zijnen grond in de drukte van het Institut Colonial International en den nasleep der Haagsche zitting van dit lichaam.

Dat de minister 27 Maart niet repte van de gedachtenwisseling, die toen over de bewuste voordracht tusschen zijn departement en den G.G. gaande was, kan ik billijken. De verhouding tusschen hem en den G.G. is van te delicates aard dan dat het hem in 't algemeen vrij zou staan, van zulke gedachtenwisselingen hen op de hoogte te stellen, die er bij betrokken zijn, en ik kan mij denken, dat hij getracht heeft, den G.Gl. tot wijziging zijner meening te brengen en 27 Maart nog hoop had, dat die poging slagen zou.

Wat nu het eindresultaat betreft, dat getuigt m.i. niet van onbetrouwbaarheid van den minister, wel van gebrek aan flinkheid.

Nu mag hierbij niet vergeten worden, dat regeeren altijd en overal voor een goed deel schipperen is, en dat een minister, die zijn eigen inzicht bovenal wil volgen, in den regel slechts enkele maanden die functie bekleedt. Natuurlijk zijn er gevallen, waarin zijn karakter, als dit behoorlijk ontwikkeld is, hem toegeven zal verbieden, en dit geval zou daartoe kunnen behooren. Maar zóó karaktervol is IDENBURG blijkbaar niet; dat heb ik ook bij andere gelegenheden kunnen constateeren.

Uit de oplossing, waartoe hij gekomen is, ziet men intusschen, dat hij de hooge waardeering van uwen arbeid voor het leger ondubbelzinnig heeft willen doen uitkomen, en dit zal wel door niemand misverstaan worden. In zooverre is er, dunkt mij, voor U reden om, alle omstandigheden overwegend, voldaan te zijn. De minister heeft de geit en de kool willen sparen. In erge mate misschien; maar min of meer doen alle ministers dat op hunne beurt en, zonder kromme sprongen te willen maken, wandelen zij al spoedig het kabinet uit.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis.

Uw dw.,

(w. g.) C. SNOUCK HURGRONJE.

Ten slotte volgen aanhalingen uit brieven van Dr. H. M. NEEB, nogmaals Kolonel v. D. MAATEN en de heer KAMERLING, alle aan Generaal VAN DAALEN, waaruit men duidelijk afkeuring, ook door de „pers” van deze Atjeh-historie waarneemt.

Brief van den heer H. M. Neeb aan Generaal Van Daalen.

Amsterdam, 6 April 1908.

Hooggeachte Generaal,

Hoewel eigenlijk niet veel te schrijven hebbende, wilde ik U toch een paar regels toezenden, gelijkelyk met de verzending van de nummers van 4 en 5 April der Nieuwe Courant, waarin een artikeltje van me geplaatst werd ter weerlegging van eenige Wekker-nummers.

Uw schrijven, waarin U de vijf punten memoreert, die naar uwe meening uwe taak op Atjeh zoo moeielijk maken, heb ik zorgvuldig bewaard in de hoop dat U mij toestemming zult willen geven ze te publiceeren, dan wel vertrouwelyk ter kennis te brengen aan den hoofdredacteur der Nieuwe Courant, die ze dan gemotiveerd ter kennis van het publiek kan brengen, indien U onverhoopt Atjeh mocht verlaten. Het is toch wel zeer gewenscht dat de waarheid omtrent al dat geknoei van uwe voorgangers behoorlyk aan het licht komt, al wordt daaraan, zooals ik af en toe met genoegen uit eenige stukken uit De Locomotief waarneem, reeds de noodige aandacht geschonken; de beruchte „blauwe leugen” moet maar eens goed op de propfen komen.

Over de inspectie van den G.G. stonden in de couranten alhier de noodige verslagen. Is dat alles waar wat er geschreven staat omtrent zijn ontactvol optreden in de onderhoorigheden, vooral ter Oostkust? Is die geschiedenis met die uit eigen zak betaalde sappie en de restitutie van dat verbrande Atjehsche huis op waarheid gegrond? Ik las de scherpe commentaren uit „De Locomotief” omtrent de gedragslijn, door den G.G. bij zijne inspectie ter Oostkust gevolgd.

Wat een brutale aanvallen deden de Atjehsche benden weer gedurende den laatsten tijd. Enfin, dit zal de voorstanders van het „paai-systeem” der Atjehsche hoofden wel voor goed genezen hebben.

Zooals ik U reeds schreef, is mijn request aan den Minister van Koloniën geketst. Ik ga nu toch in begin Augustus naar Hamburg en zal dan verder zien; 't speet me zeer, omdat naar mijne overtuiging die studiereis werkelijk zulke praktische resultaten had kunnen afwerpen.

Als U eens wist wat de Nederlandsche Regeering hier doet voor de Officieren van Gezondheid van het Hollandsche leger en van de Marine, hoe deze overal zelfs voor een jaar in speciale klinieken gedetacheerd worden, dan wordt men toch weer steeds sterker overtuigd van het in-achterlijke en rotte van onzen geneeskundigen dienst in Indië.

Ontvangt U met Mevrouw en de andere huisgenooten, ook namens mijne vrouw, onze hartelijke groeten.

Als steeds met de meeste hoogachting

Uw dw. dr.,
(w. g.) H. M. NEEB.

Brief van den Heer Kamerling aan Gen. Van Daalen.

Tandjong-Poera, 15 Aug. 1908.

Hooggeachte Generaal,

. . . . Op politiek gebied valt te vermelden de onderwerping van T. BÉN MACHMOET BLANG PIDIË in de 2e helft van Juli, waarover ik U niet nader zal schrijven.

Hoe juist evenwel door U is gezien, dat bijna alle Atjehsche hoofden onbetrouwbaar zijn, blijkt thans uit gezegde onderwerping. Gebleken toch is, volgens den Kapt. SCHEEPENS, dat (onleesb.): van de Dato's van Tapa Toean *alle* hoofden in die ond.afd. min of meer met T. BEN heulden en dat zijne benden bestonden uit personen, uit alle landschappen van het Tapa Toean-sche gerecruteerd.

. . . . Het Atjeh-rapport heb ik met groote belangstelling gelezen. Hoe ik daarover denk, behoef ik U zeker wel niet te vertellen, slechts dit, dat ik niet begriip, hoe de G.G. zulk een rapport heeft kunnen samenstellen of *doen* samenstellen.

Voor een eenigszins ingewijde in de Atjehzaken is het rapport op tal van punten gemakkelijk te weerleggen, terwijl de gedragslijn, dien men in het rapport tegenover U gevolgd heeft, alleszins bedroevend is en niet in overeenstemming met het hoge

standpunt, dat de G.G. inneemt krachtens zijn waardigheid. De geheele Ned. en Ind. pers is dan ook unaniem in hare afkeuring daaromtrent.

H.

(w. g.) KAMERLING

Brief van Kolonel K. v. d. Maaten aan Generaal Van Daalen.

Bandoeng, 11 - 3 - '09.

Waarde Van Daalen!

Uw brief van 4 Februari j.l. in orde ontvangen.

. . . Dat gij de meening zijt toegedaan, dat de Regeering in Indië (lees: G.G.) moeilijk iets in portefeuille *kan* houden, omdat gij U van niets bewust zijt, lijkt mij wel eenigszins naief. Alsof de leugen niet meer bestaat! !

Zie, amice, gij zijt veel te veel te goeder trouw. Dat zijt gij in de geheele Atjeh-intrige geweest. Reeds vóór mijn vertrek naar Holland heb ik U gewaarschuwd voor de vijandschap van v. HEUTSZ. Ja, ik beschouwde het U niet dadelijk kolonel maken (Mei 1905) als een in het leven roepen van een antecedent, om later ook SWART nog als Overste Gouverneur te kunnen maken.

Gij geloofdet toen niet aan die mogelijkheid, of liever aan de vijandschap van den G.G., omdat deze U *dit* had gezegd en *dat* had geschreven. En het is uitgekomen zooals ik U heb gezegd. Waarom? Wel, uit zelfbehoud, om aan de intrige, welke met de Atjeh-enquête heeft plaats gehad, een cachet van waarheid te geven. Aan „Jan Publiek” te doen gelooven, dat men U nog zeer genadig behandeld heeft.

En onderstel, dat uw zegsman U juist heeft ingelicht en dat dus werkelijk de Minister heeft gevraagd om die inlichtingen, teneinde U daarop zoo noodig te kunnen hooren, is dan de mogelijkheid uitgesloten, dat wat Z. E. alsdan onder de oogen krijgt, niet van dien aard is, dat hij alles maar liever deponeert om geen schandaal te verwekken? Is het dan zoo onmogelijk dat hij, al is hij van de waarheid van die nieuwe aantijgingen lang niet overtuigd, om schandaal te vermijden de heele zaak laat rusten, maar dan ook

uw candidatuur voor het Hertogspark laat schieten, b.v. onder het motto : bij nader inzien toch moeilijk Generaal SCHMIDT te kunnen passeeren.

Want schandaal is niet uitgesloten, niet omdat ook maar een moment behoeft getwijfeld te worden aan U, maar wel omdat alsdan de G.G. in zijn ware gedaante te voorschijn zal komen en de Minister zich dan zelf een klap in het aangezicht zou geven, daar hij in November j.l. nog pas verklaard heeft ten volle de keuze van Gen. v. H. voor het G.G.-schap voor zijn verantwoording te nemen.

De Minister zal dan, om zijn eigen figuur te redden, zelfs al vermoedt hij een schurkenstreek te uwen opzichte, die nieuwe schelmerij van den G.G. moeten cacheeren, ja accepteren en — zoogenaamd met het oog op uw naam en verleden, het prestige van het Leger — alles laten rusten. En te eerder zal hij zulks doen, wanneer het waar is, wat DE NEVE vertelt, n.l. dat de candidatuur voor het Leger-commando in den Raad van Indië, de keuze van den Leger-commandant in den Ministerraad wordt behandeld.

Om zich zelf te sauveeren heeft hij den G.G. al eenmaal gesauveerd; wanneer het noodig is, zal hij dat een tweede maal ook doen, en zijn collega's zullen hem daarin uit een oogpunt van politiek belang wederom niet tegenwerken. En men laat U dan heel eenvoudig schieten, zelfs al gelooft men de tegen U nieuw uitgebrachte beschuldigingen niet, ja heelemaal niet.

Met het oog op al het bovenstaande blijf ik er bij, dat de door mij aangegeven weg in casu beter geweest zou zijn.

Gij zijt in de Atjeh-kwestie veel te goeder trouw geweest; ik hoop van harte, dat gij nu niet andermaal veel te goeder trouw zijt.

Mijn „Schwarz-seherei" in zake Atjeh is uitgekomen. Ik hoop voor U, dat zij thans niet uitkomt. Maar den G.G. en zijn kliek (SWART, COLIJN c.s.) acht ik tot alles in staat, vooral waar het betreft zich zelf te redden, want in hun poging om U te slachten hebben zij fiasco gemaakt.

Met handdruk,

H.,

(w. g.) K. v. D. MAATEN.

Brief Kol. v. d. Maaten aan Gen. Van Daalen.

Bandoeng, 6 Juni 1909.

Waarde Van Daalen,

. . . Ik betreur het nu meer dan ooit voor U, dat gij in de Atjeh-kwestie te passief zijt geweest. Een ieder had een woord van lof voor Uw houding, maar gij ziet tot welk een uitslag Uw optreden heeft geleid. Niemand, ook de Regeering niet, beseft thans volkomen, welk groot onrecht U was aangedaan en de drang om dat onrecht te herstellen was daardoor uit den aard der zaak niet zoo groot, als hij had behooren te zijn.

. . . Te Batavia ontmoette ik ook Kapt. GERTH v. WIJCK. Als het waar is wat hij vertelde, dan is men in Atjeh weer op den verkeerden weg. Hij had een brief uit de Alas-landen. Zijn berichtgever deelde hem mede en voor zijn betrouwbaarheid stond hij in :

1°. dat overste SWART bij zijn tocht door de Gajo- en Alaslanden wel degelijk beschoten is, maar zulks niet heeft gemeld.

2°. dat men tegenwoordig bezig is de vijandige hoofden met geld te smeren, om zich te onderwerpen.

Zoo was RADJA BATOE BATOE (in het Singkelsche) weder overgelopen. Men paaide hem toen om weer terug te komen. Hij eischte toen \$ 3000; die zijn hem gegeven.

In de Alas-landen zijn MUURLING en de Ass. Res. op gelijke wijze aan de gang geweest, om elkaar vliegen af te vangen boden zij tegen elkaar op.

. . . Is dat alles waar en komt de zaak aan de Groote Klok dan zal SWART natuurlijk van niets weten en betrokken ambtenaren désavoueren. Het spreekt van zelf, dat hij zich van den domme houdt en ook thans tegenover zijn ondergeschikten doet, alsof hij niets weet van die trucs. Ook moet het gewenscht zijn eens na te gaan, hoeveel T. BÉN BLANG PIDIË na zijn onderwerping al aan douceurs heeft ontvangen, doch dan plaatselijk en niet uit de boeken. Het is geloof ik, mooi tijd, dat iemand als Dr. SNOUCK HURGRONJE in Atjeh eens een onderzoek instelt.

. . . Is dat alles waar dan loopt het op den duur in Atjeh mis; men krijgt dan aldaar weer schijntoestanden zooals onder DEYCKERHOFF. En al zal er dan wel geen tweede OEMAR opstaan, zoo zal

het pacificatie-proces daardoor tot in onafzienbaren tijd worden verlengd, omdat het op een ongezonde basis berust. Ja SWART zal zich ten aanzien van die omkoopertijen van den domme houden, maar ik zou dan wel eens willen zien of er iemand brani geweest was zoo te handelen tijdens *Uw* Gouverneurschap. Al vliegt de leugen nog zoo snel de waarheid achterhaalt haar wel.

7 Juni.

. . . Ik vergat nog te melden, dat GERTH v. WIJCK mij vertelde, dat in het jaarverslag van Atjeh over 1908 SWART zich zoodanig heeft opgehemeld, dat men te Buitenzorg de schaar erin heeft gezet, alvorens het in het Koloniaal Verslag op te nemen. Hij schetste voor elke streek den toestand onder U en daarna hoe hij onder hem geworden was, daarbij bij de opsomming van de minder gunstige zaken meermalen in het midden latende of het onder U of hem gebeurd was. Natuurlijk zal hij den toestand onder U wel zwarter hebben afgeschilderd, dan waartoe hij het recht had. Als het Koloniaal Verslag uitkomt en hij liegt daarin of hij verdraait daarin de waarheid, protesteer dan officieel bij den Minister (Regeering) of bij de Volksvertegenwoordiging met het oog op *Uw* naam en *Uw* verleden, welke gij beiden hoog hebt te houden ook voor *Uw* kinderen, met het oog op de geschiedenis. Mij dunkt dat gij nu genoeg leergeld hebt betaald met *Uw* passieve houding.

Met een handdruk als altijd

yours truly

(w. g.) K. v. D. MAATEN.

Onze pen schiet te kort om de groote verdiensten van Generaal VAN DAALEN voor land en volk van Atjeh, en daarmede ook voor Nederland, op juiste wijze hier te schetsen. Tijdgenooten van hem hebben dat op voortreffelijke wijze gedaan en wij achten het een voorrecht in de gelegenheid te zijn hun openhartige opinie over Generaal VAN DAALEN hier op te nemen.

Overgenomen uit het boek van Joh. Langhout: „Vijftig jaren
Economische Staatskunde in Atjeh”.

1905—1908.

Kolonel G. C. E. VAN DAALEN trad in de eerste helft van 1905 op als gouverneur van Atjeh, ter vervanging van Jhr. VAN DER WIJCK.

VAN DAALEN's bestuursperiode heeft aanleiding gegeven tot ernstige, misschien niet steeds in elk opzicht billijke critiek. Men verweet gouverneur VAN DAALEN bij zijn aftreden het *fortiter in re, suaviter in modo* niet, althans niet in voldoende mate te hebben betracht. In hoeverre die critiek gerechtvaardigd was en tot op welke hoogte de meening juist was, dat VAN DAALEN al te veel de volmaakte onderwerping van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden als *conditio sine qua non* beschouwd heeft voor de moderne economische politiek, moge hier onbesproken blijven. Door een alzijdige beschouwing van de bestuursperiode van VAN DAALEN zou al te veel in bijzonderheden van militairen aard moeten worden getreden en zou al te dikwijls de economische lijn moeten worden verlaten.

Wel moge worden geconstateerd, dat, zoodra de politieke eenheid van het geheele gewest onder direct Nederlandsch gezag een feit was geworden — in 1908 werd het laatste stuk, de Afdeeling Gajo- en Alaslanden definitief als zoodanig gecreëerd — VAN DAALEN getracht heeft deze eenheid ook in economischen zin te verwerkelijken.

In de eerste plaats wijdde hij zijn aandacht aan de verkeerswegen, die de uitoefening van het nieuw gevestigde gezag in verafgelegen streken moesten vergemakkelijken, doch uiteraard tevens de economische verkeersverbindingen tusschen de tot de dikwijls volkomen van elkaar gescheiden gebiedsdeelen en de kust vormden. Naast een aantal schroefpaalbruggen over kleinere rivieren en kreeken is onder VAN DAALEN, onder uiterst moeilijke omstandigheden, een kunstwerk tot stand gebracht als de brug over de Peusangan-rivier bij Teupen Blang Manè, waarvan elders in dit boekje een afbeelding is gegeven.

Nauw verband met deze verkeerspolitiek hield de regeling en de verlaging van de zware, in elk landschap der Onderhoorigheden weer afzonderlijk en anders geregelde uitvoerheffingen op peper, waardoor de cultuur op den duur werd belemmerd.

Naast het verkeerswezen werd aandacht geschonken aan de verhooging der productie. In de eerste plaats aan die van land- en tuinbouw. Ondanks zijn overoud bestaan was bij den inlandschen landbouw een hoogst primitieve wijze van grondbewerking in zwang; ook werd slechts een enkel gewas (rijst) per jaar verbouwd. Een der eerste maatregelen van VAN DAALEN was het ontbieden van een aantal Soendaneezen, teneinde de Javaansche wijze van diepere grondbewerking met Hindostanploegen en de Javaansche wijze van padi aanplant te demonstreeren. In verband hiermede beproefde hij ook de invoering van tweede gewassen, terwijl op groote schaal het uit de Minahassa ingevoerde krachtige djagoeng-zaad aan de bevolking werd verschaft.

In de Gajo-landen werd de daar nog onbekende aardappel geïntroduceerd. Zoover de middelen zulks toelieten werd de bevlœiing van voor de rijstcultuur geschikte gronden ter hand genomen en bestaande irrigatiewerken verbeterd.

De *tuinbouw* werd bevorderd door het verstrekken van rentelooze voorschotten uit het wegenfonds voor den aanleg of de uitbreiding van peper- en klappertuinen, waardoor tevens getracht werd de bevolking te verlossen uit de handen van de woekeraars, die het gewas ver beneden de waarde door het verstrekken van voorschotten opkochten; de aanplant van *Ficus elastica* werd bevorderd door duizenden jonge plantjes onder de bevolking te verspreiden. De vermeerdering en verbetering van de veevoedergewassen werd door het verstrekken van zaden en graspollen nagestreefd.

Daarnaast werd de introductie van den *Europeeschen landbouw* beproefd. In 1907 werden een aantal concessies voor landbouw tot een gezamenlijke uitgestrektheid van ongeveer 16,700 hectaren verleend. Het aantal concessies tot boschexploitatie bedroeg in 1907 reeds 21, over het geheele gewest verdeeld. Tot voorbeeld en aanmoediging werd door VAN DAALEN, in verband met de resultaten elders met de cultuur van Pararubber verkregen, het noodige voorgesteld voor de oprichting te Langsar van een Gouvernements-Caoutchouconderneming.

In de tweede plaats werd de *visscherij* gesteund. Verschillende malen werd op groote schaal plantvisch (Goeramé en andere goede vischsoorten) aan de bevolking uitgedeeld, teneinde de teelt van zoetwatervis aan te moedigen. Voorschotten werden verleend ter ontwikkeling van de zeevischvangst, en voor den aanleg van vischvijvers en zoutpannen. Het gouvernementsstoomschip Gier onder-

zocht den vischrijktom in de Atjehsche wateren, teneinde te beoordeelen of een op groote schaal te ondernemen visscherij met stoomtrawlers loonend zou kunnen zijn.

Ter bevestiging van deze maatregelen en in aansluiting aan de aanvankelijk uit het wegenfonds verschaftte voorschotten, werd de eerste stap gedaan tot het regelen van het *volkscredietwezen* door de oprichting van de Groot Atjehsche Afdeelingsbank, ten doel hebbende de bestrijding van den woeker en het verleen van landbouw-, nijverheids- en handelscredieten. In 1907 werd, onder levendige belangstelling van de zijde der Atjehsche bevolking, een eerste jaarmarkttentoonstelling te Koeta Radja gehouden.

Ook het *onderwijs* werd niet vergeten. Tijdens zijn bewind werden in Groot Atjeh 5 volksscholen geopend en 5 nieuwe scholen in aanbouw genomen. In de Onderhoorigheden waren nog geen Europeesche scholen, wel enkele Inlandsche lagere gouvernements- en particuliere inrichtingen van onderwijs. VAN DAALEN diende voorstellen in tot oprichting in Groot-Atjeh van z.g. kampong-scholen in dien zin, dat in elke Moekim zulk een school zou verrijzen. Tevens stelde hij voor de oprichting van een school met internaat te Koeta Radja voor zonen van Inlandsche hoofden, waar in de Nederlandsche taal zou worden onderwezen.

Welke de resultaten van al deze maatregelen zijn?

De bestuursperiode van VAN DAALEN is te kort geweest, dan dat het hem gegeven kon worden de vruchten van zijn werk te zien. Bovendien waren de algemeene tijdsomstandigheden gedurende het bestuur van VAN DAALEN allermint gunstig; er was, tengevolge van de geldcrisis in 1907 in de geheele wereld, een zeer gedepri-meerde handel. De import liep dientengevolge achteruit, mede door de vermindering van de troepenmacht in het gewest en het vertrek van honderden Chineez en andere vreemde Oosterlingen, die in vroeger jaren uit de Straits waren overgekomen en als ambachtslieden en koelies een bestaan vonden bij den bouw van woningen en den aanleg van wegen. De kleinhandel en de speel- en drankpachten ondervonden hiervan den terugslag. Vele vreemde detailhandelaren moesten hun bedrijf staken. Dit laatste kwam echter den Atjehschen kleinhandelaar weer ten goede, die nu meer dan vroeger in directe verbinding kwam met de Europeesche importeurs.

De export daarentegen begon reeds tijdens VAN DAALEN's bestuur de resultaten van de verhoogde productie in een niet geringe toename te vertoonen, waarmede de levendigheid in het scheep-

vaartverkeer gelijken tred hield. Terwijl in 1905 172 vreemde handelsschepen de haven van Sabang (waarover VAN DAALEN zooveel mogelijk den export van peper, enz. leidde) binnenkwamen, steeg dit aantal in het jaar 1906 tot 201 en in 1907 tot 231.

G. C. E. VAN DAALEN. †

Men zendt aan de N. R. Ct. het volgende herinneringswoord:

„VAN DAALEN schreef met een veeren pen.

En nu rust de hand, die een kwart eeuw geleden op de marge van de patrouille-berichten zijn aantekeningen maakte. En als in de eenzaamheid van je bivak de postlooper eens per week de mail bracht uit Holland en de dienststukken uit Koeta Radja, dan greep je wel eens eerst naar de brieven met het handschrift van VAN DAALEN. Hij schreef met een zachte veeren pen soms harde, onverbloemde oordeelvellingen neer. Maar de schaarsche goedkeuringen kregen er des te meer waarde door.

Nu rust die hand. Onbewogen ligt het onbewogen gezicht van dezen KITCHENER of ATCHIN, voor wien velen hebben gebeeft.

Maar vriend en vijand zullen erkennen, dat hij een geweldige figuur is geweest, een plichtsmensch, een onverschrokken soldaat, een ijzeren aanvoerder, door wiens voorbeeld velen een natuurlijk vreesgevoel voor hun verder leven hebben afgeschud.

Hij en VAN HEUTSZ hebben school gemaakt.

En nu is er rust op Atjeh. Want voor persoonlijken moed heeft de Atjeher ontzag en zelfs genegenheid. Nu gaat de tijding van zijn dood als een chabarangin door dat land en door de Gajoe. En de ouderen zullen tot de jongeren zeggen: Hij was een kerel!

In „De Indische Gids” van 1914, blz. 309 e.v., heeft E. A. A. VAN HEEKEREN een uitvoerig artikel aan den overleden militair gewijd. Het is een warme verdediging van VAN DAALEN's Atjeh-beleid tegen dat van VAN HEUTSZ.

Voor we daar nog een oogenblik bij stil staan zij vermeld, dat VAN DAALEN zijn benoeming tot ridder M. W. O. 4e klasse verkreeg voor het volgende: „Den 26sten Juli (1889) had het bekende gevecht bij Kota Toeankoe plaats, waar de 1e luitenant VAN DAALEN zoo goed als alle bedieningsmanschappen zag vallen; zelf heeft hij toen een stuk bediend.”

De heer VAN HEEKEREN vertelt uitvoerig van de vernedering, VAN DAALEN aangedaan, toen hem de schuld werd gegeven dat het officieel door generaal VAN HEUTSZ gepacificeerd verklaarde Atjeh, zich daaraan niet hield. VAN DAALEN had gewaarschuwd, dat men zich vergiste en de mentaliteit der Atjehers verkeerd

begreep. Toen een complot werd ontdekt, waarin de pretendent-sultan de hand had, kreeg VAN DAALEN de schuld en deze, te fier zich voelend voor een verdediging tegen onrecht, vroeg eervol ontslag, dat 4 Mei 1908 verleend werd.

Wat moet er toen zijn omgegaan — vraagt VAN HEEKEREN — in dien man, die zijn beste jaren aan de Atjeh-zaak had gegeven en nu wegging, omdat zijn eergevoel hem belette langer te blijven, omdat hij voelde dat het niet langer ging voor een ander de kastanjes uit het vuur te halen. . . . Wat zijn er in dien tijd niet velen geweest, goed ter penne, die gaarne zijn zaak verdedigd zouden hebben, om het 't Nederlandsche volk in te hameren, dat daarginds groot onrecht was gedaan aan een verdienstelijk opper-officier. Maar de starre militair VAN DAALEN weigerde pertinent eenige inlichting te geven, hij vond dat niet gepast. Zoo moesten velen zwijgen, die zoo gaarne gesproken hadden. Alleen het Kamerlid THOMSON heeft het in de Kamer duidelijk in zuiver Hollandsch gezegd: „Zoo lang het gaat, kan je je gang gaan, maar, als het donderen wordt, ga je er uit.”

Later heeft zich, zooals men weet, de waarheid in de Atjeh-zaak baan gebroken en VAN HEEKEREN vertelt dit op deze wijze :

„Onjuist is het sprookje dat generaal VAN HEUTSZ een nagenoeg gepacificeerd Atjeh overgaf aan zijn voorganger; dat diens opvolger VAN DAALEN de zaken jammerlijk verstuurde; dat daarop VAN HEUTSZ als landvoogd net bijtijds ingreep en VAN DAALEN het roer ontnam; waarna de gouverneur SWART het scheepje zijn juiste koers gaf en het met veel beleid en zeemanschap binnenloodste in de rustige wateren des vredes. Onjuist is dat sprookje en groot onrecht doet het aan *Van Daalen, den Atjehman bij uitnemendheid.*”

De schrijver bewijst dan nader wat hij zegt, verheugt zich hartelijk over VAN DAALEN's terugkomst in Indië en zijn opper-commando over het Nederlandsch-Indische Leger, waarna hij besluit :

„Een Indisch blad insinueerde al : ze zullen wel weer spreken van een schitterende carrière! Welnu, dat is zoo. Ik heb er van gesproken en zeg het nog eens luide, dat den 2en April a.s. (1914) een einde is gekomen aan een militaire loopbaan, die schitterend in den vollen zin van het woord genoemd mag worden. Dan gaat een man heen, die groot was in voorspoed, maar groot ook, toen een onverdiende bittere tegenslag hem trof, toen het geduldige papier, nu ja onjuistheid op onjuistheid kreeg te dragen, om den

man, die *weergalooze verdiensten voor de Atjeh-zaak* had en heeft, weg te werken, zoodat een ander de vruchten zou plukken van hetgeen VAN DAALEN had gewrocht.

De tijd heelt alle wonden, al blijft er wel eens een schrijnend litteken over, maar ook daar zal generaal VAN DAALEN zich wel overheen zetten. Hij kan al gemerkt hebben, dat er reeds velen zijn, die hem op de juiste waarde weten te schatten.

Ik kan niet zeggen dat generaal VAN DAALEN algemeen bemind was; karakters als het zijne, die niet vragen naar openbare goedkeuring, die hun plicht doen zonder ommezien, die de hulp van een claque versmaden, zulke karakters worden niet algemeen gewaardeerd.

De algemeene waardeering komt later pas en zal later komen; zijn reputatie berust op vaster fundamenten dan overdreven lof-
tuigingen van Strebers, zij berust op een hooge opvatting van plicht, op een zich geven aan de levenstaak van ganscher harte. Doe wel en zie niet om, was zijn devies. Mannen als generaal VAN DAALEN vormen weer andere, wilskrachtige, plichtdoordrongen mannen, en zoo zal zijn invloed ten goede tot in lengte van dagen blijven nawerken."

Naschrift :

Commentaar behoeft men na lezing van deze correspondentie o.i. niet.

Men kan slechts de opmerking maken: hoe is het mogelijk, dat iemand, die zóó plichtsgetrouw 's Lands belang behartigde, kan worden miskend! Omdat hij zich op politiek terrein niet verkoos te begeven?

Anderzijds werden wantoestanden, verwekt door — en niet te qualificeeren handelwijze van, in de politiek „werkende” personen niet slechts gecacheerd, doch bovendien getolereerd, om deze politici te voeren tot het hoogste wat een Nederlander bereiken kan.

In het algemeen belang van Nederland is te hopen, dat in de toekomst ook eerlijke, energieke, bekwame, en *niet-politieke* mannen een kans zullen krijgen om Vorstin en Vaderland naar behoren te dienen, zonder tegengewerkt, belasterd en benadeeld te worden door andere, die gedekt door hun politieke richting meenen en weten alles — ook wat gewetenloos is — straffeloos te kunnen doen.

Moge deze Atjehkwestie een ieder tot leering strekken!

P87640 - C

30000000782825

vrije universiteit

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00078 2825

